

OOST-VLAAMSE MANNEN MET EEN HANDICAP

Een sociaal-demografisch onderzoek en een levenslooplanalyse op basis van de conscriptieregisters (1807-1809 en 1846)¹

Tom De Paepe

Inleiding

De geschiedschrijving over mensen met een handicap² vormt een nagenoeg onbeschreven bladzijde. Mentale beperkingen hebben al op meer aandacht kunnen rekenen, maar naar fysieke beperkingen is weinig onderzoek verricht. Tot voor kort domineerde het beeld van de 'arme sukkelaars', van een constant gemarginaliseerde en gediscrimineerde maatschappelijke groep die passief de geschiedenis ondergaat³.

Deze versie van de feiten komt echter steeds meer onder vuur te liggen. Historici zouden zich te veel laten leiden door de hedendaagse positie van mensen met een fysieke of mentale beperking. Onze samenleving wordt gekenmerkt door een scherp onderscheid tussen 'valide' en 'invalide' personen, dat bijvoorbeeld sterk tot uiting komt in de aparte voorzieningen voor onderwijs, tewerkstelling en verzorging. Uit deze realiteit is de redenering voortgevloeid dat deze mensen door hun fysieke of mentale beperkingen automatisch niet of nauwelijks meekunnen in de valide wereld. Hun nadelige situatie, hun handicap, wordt beschouwd als een tragisch individueel verschijnsel⁴.

In de traditionele historiografie wordt volgens de critici deze visie op handicaps teruggeprojecteerd in het verleden, zonder ermee rekening te houden dat dit perspectief wortelt in een welbepaalde context en niet zomaar mag worden

¹ Dit artikel is een bewerking van T. DE PAEPE, *Oost-Vlaamse mannen met een handicap in de negentiende eeuw. Een sociaal-demografisch onderzoek op basis van de conscriptieregisters* (onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Universiteit Gent, 2003, Promotor: Prof. Dr. C. VANDENBROEKE).

² In dit artikel wordt een onderscheid gemaakt tussen een fysieke of mentale beperking van het individu en een handicap, waarmee de maatschappelijke gevolgen van deze beperking worden aangeduid.

³ J. SCHEER en W. GROCE, 'Impairment as a human constant: cross-cultural and historical perspectives on variation', *Journal of Social Issues*, 44 (1988), p.26.

⁴ F. DEVISCH, E. SAMOY en F. LAMMERTYN, *Barrières voor sociale integratie van personen met een handicap* (Leuven, 2000), pp.1-2.

overgeplant naar andere situaties. Meer en meer onderzoekers houden nu rekening met de invloed van de verschillende historische maatschappelijke contexten waarin mensen met een handicap leefden⁵. Dat heeft als gevolg dat men afgestapt is van de koppeling van de geschiedenis van mensen met een beperking aan uitsluiting en marginalisering.

Automatisch is de aandacht vooral gegaan naar het onderzoek van de historische achtergrond waartegen het huidige structurele onderscheid tussen valide en invalide personen ontstaan is. Een interessante hypothese, die vooral van toepassing is op de geschiedenis van mensen met een fysieke beperking, plaatst de breuklijn in het midden van de negentiende eeuw. Aan de basis liggen twee historische processen, het kapitalisme en de medicalisering. Door het toenemende belang van de arbeidersproductiviteit was er voor mensen met een beperking steeds minder plaats op de arbeidsmarkt. De op zich sociale uitsluiting die daaruit voortvloeide, werd door de medische wetenschap echter met een objectief-wetenschappelijk laagje bedekt⁶. Deze evolutie luidde de geboorte in van de actuele visie van de 'arme sukkelaar'.

In deze bijdrage willen we deze hypothese toetsen door een onderzoek te voeren naar de situatie in het Oost-Vlaanderen van de negentiende eeuw. De Oost-Vlaamse context past alleszins in het hierboven geschetste schema. Gent was een van de industriële pionierssteden op het Europese continent. Anderzijds kampte het dichtbevolkte platteland met een zware crisis in de huishouding, die vooral opgevangen werd door nog harder te gaan werken. De vraag stelt zich of mensen met een beperking zich in deze sociaal-economisch stormachtige tijden staande konden houden, en of we sporen terugvinden van een groeiende kloof tussen validen en invaliden.

Om een antwoord te vinden op deze vraag maken we gebruik van een unieke historische bron, de conscriptieregisters. De medische gegevens over afgekeurde conscripts bieden een uitgelezen kans om een meer genuanceerd beeld te krijgen van de maatschappelijke positie van jongemannen met fysieke of mentale beperkingen. Door het serieel karakter van de bron kunnen we bovendien verschillende generaties onderzoeken, en de impact van de verslechterende leefomstandigheden op deze groep nagaan. Concreet zullen we twee dwarsdoorsneden onderzoeken, respectievelijk voor de jaren 1807 tot 1809 en voor 1846, toen de sociaal-economische crisis op zijn hoogtepunt was. Het grote voordeel is dat de Oost-Vlaamse registers voor deze perioden al uitgebreid onderzocht zijn, zodat we de onderzoeksresultaten comparatief kunnen interpreteren.

⁵ Antropologisch onderzoek heeft aangetoond dat culturen verschillend reageren op fysieke of mentale beperkingen. B. INGSTAD en S. REYNOLDS WHYTE, 'Disability and culture : an overview', in: B. INGSTAD en S. REYNOLDS WHYTE (eds.), *Disability and culture* (Berkeley, 1995), p.10.

⁶ M. OLIVER, *The politics of disablement* (London, 1990), p.47.

De registers hebben een nadeel: de gegevens blijven beperkt tot een momentopname. Daarom zullen we dit onderzoek afronden met een levensloopanalyse van de conscripts van de lichten van 1807 tot 1809 uit het arrondissement Oudenaarde. Daarbij zullen we ons concentreren op een studie naar het huwelijks- en sterfgedrag en nagaan of de teruggevonden patronen afwijken van de waarden voor de totale populatie.

In dit artikel zullen we eerst ingaan op de kritieken op de traditionele historiografie, om daarna de hier onderzochte hypothese meer gedetailleerd toe te lichten. Daarna zullen we ingaan op de waarde van de medische gegevens uit de conscriptieregisters, en geven we toelichting bij de gebruikte methodologie. Tot slot zullen we uitgebreid de resultaten bespreken van het onderzoek van de registers en de levensloopanalyse.

1. Bedenkingen bij de oude historiografie

Het aantal studies over de geschiedenis van mensen met fysieke of mentale beperkingen is veeleer beperkt. Doorheen de verschillende bijdragen is echter een zekere canon ontstaan waaruit regelmatig geput wordt voor inleidingen op historische of actuele studies⁷. Van de natuurlijke selectie in de Oudheid, over de infanticide en de eugenetische ideeën in de Klassieke Oudheid tot de grote opsluiting in de Nieuwe Tijden, steevast wordt de discriminatie sterk benadrukt⁸. In deze geschiedenis worden ook een aantal lichtpunten vermeld, eerst de liefdadigheidsinstellingen en in een latere fase de speciale verzorgingsinstellingen. De kritieken op het theoretisch fundament dat decennialang het onderzoek vormgegeven heeft, hebben echter geleid tot een herevaluatie van die canon. De opmerkingen laten zich samenvatten in een viertal punten.

Eerst en vooral is er een buitenproportionele aandacht voor mentale beperkingen. Heel veel vaststellingen blijken afgeleid te zijn uit onderzoek naar de geschiedenis van krankzinnigen, die al op meer aandacht van historici heeft kunnen rekenen. De resultaten daarvan worden vaak te gemakkelijk gelijkge-

⁷ B. WUYTS, 'Historische schets van de maatschappelijke positie van mensen met een handicap in de West-Europese samenleving', in: E. BROEKAERT, F. DE FEVER en P. SCHOORL e.a., *Orthopedagogiek en maatschappij. Vragen en visies* (Leuven-Apeldoorn, 1997), pp. 35-71; C. BARNES, 'Theories of disability and the origins of the oppression of disabled people in Western society', in: L. BARTON, *Disability and society. Emerging issues and insights* (Harlow, 1996), pp.43-60.

⁸ Deze idee wordt krachtig verwoord door M.A. WINZER, 'Disability and society before the eighteenth century. Dread and despair', in: L.J. DAVIS, *The disability studies reader* (London, 1997), p.76: "The great majority of disabled persons had no occupation, no source of income, limited social interaction, and little religious comfort. [...] Individuals, seen as different were destroyed, exorcised, ignored, exiled, exploited – or set apart because of some were even considered divine."

schakeld met het verhaal van mensen met een lichamelijke beperking, alsof het één grote groep betreft. Hoewel het onderscheid tussen beide polen eerder analytisch is en soms te arbitrair⁹, is er wel degelijk een onevenwicht.

Een ander probleem is het soms kritiekloos leentjebuur spelen uit secundaire literatuur. In het slechtste geval leidt dat tot uitschuivers die meer weg hebben van karikaturen dan van kritische historiografie. Een auteur schrijft bijvoorbeeld over de situatie in de Middeleeuwen: “*Volwassen gehandicapten leefden, indien ze al dan niet waren opgesloten, als woudmens, nar of zwervende bedelaar*”¹⁰. Couranter is dat een aantal beweringen een taai eigen leven gaan leiden. In de literatuur spreekt men in dat verband over orthodoxieën¹¹. Een goed voorbeeld is het idee dat alle mensen met een beperking moesten bedelen om te kunnen overleven, een stelling die echter berust op een erg smalle empirische basis¹².

Bovendien gaat er veel aandacht naar verzorgingsinstellingen als gasthuizen, dolhuizen of gestichten in het discours¹³. De dominantie van deze visie komt duidelijk naar voor uit de historische onderzoeken naar de situatie in Gent. Een studie over de mentaliteit tegenover krankzinnigen in de Middeleeuwen baseerde zich op het archief van Sint-Jans-ten-Dullen, voor de Nieuwste Tijden leverden vooral het Guislain-instituut en het Strop de bronnen¹⁴.

Die nadruk op instellingen heeft geleid tot ernstige vertekeningen. Het belangrijkste effect is wellicht dat de personen waarover het eigenlijk zou moeten gaan, de gehandicapte mensen, buiten beeld dreigen te vallen.

⁹ Een neurose wordt in Europa gezien als een mentaal probleem, terwijl het in China beschouwd wordt als een lichamelijke aandoening. R. PORTER, *A social history of madness. Stories of the insane* (London, 1989), pp.9-10.

¹⁰ V. DESCHEERDER, *Geschiedenis van de zwakzinnigenzorg: theoretische, juridische en organisatorische aspecten, casus Gent (1807-1950)* (onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Rijksuniversiteit Gent, 1998), p.38.

¹¹ B. GLEESON, ‘Disability studies: a historical materialist view’, in: *Disability and Society*, 12 (1997), p.187.

¹² B. GLEESON, *Geographies of disability* (London, 1999), pp.62-64.

¹³ J. SCHEER en N. GROCE, ‘Impairment’, p.32.

¹⁴ J. DE WULF, *Visie op en maatschappelijke positie van de krankzinnige in de Middeleeuwen. Toetsing aan de hand van St. Jans ten Dullen te Gent, 13^e tot 16^e eeuw* (onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Rijksuniversiteit Gent, 1981); F. DE WAELE, *De krankzinnigenzorg te Gent vanaf het einde van de 18^e eeuw tot 1870. Onderzoek naar de houding van de maatschappij t.o.v. krankzinnigen en de gevolgen ervan op de gestichtsverzorging* (onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Rijksuniversiteit Gent, 1981); L. DE HERTOOGH, *De medicalisatie van de krankzinnigenzorg in de 19^e eeuw* (onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Rijksuniversiteit Gent, 1989); V. VAN DEN ABEELE, *Het sociaal-geografisch profiel van de opgenomen krankzinnigen en het dagelijks leven in twee Gentse mannengestichten, 1857-1900* (onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Rijksuniversiteit Gent, 1999).

OOST-VLAAMSE MANNEN MET EEN HANDICAP

Aangezien zij in een instelling in eerste instantie patiënten zijn die passief verzorgd worden, is er in deze historiografie voor hen een al even passieve plaats weggelegd¹⁵. In die zin is het symptomatisch hoeveel aandacht er gaat naar de grote, meestal valide figuren die aan de basis van instellingen lagen, zoals het Gentse voorbeeld van Guislain aantoon¹⁶.

Het volgende probleem is het verwaarlozen van het onderzoek naar andere opvang- en verzorgingsmogelijkheden, bijvoorbeeld binnen het gezin en de onmiddellijke omgeving. Studies van inschrijvings- en ontslagregisters tonen aan dat er een continue in- en uitstroom van patiënten was¹⁷. De capaciteit van instellingen was bovendien eerder beperkt. Tel daarbij nog het financiële plaatje dat meestal aan een opname in een instelling vasthangt, en het wordt duidelijk dat het institutionele slechts een deel van het verhaal omvat.

Een derde vertekening is de wanverhouding tussen stad en platteland. De instellingen concentreerden zich immers voornamelijk in de grotere steden, terwijl het merendeel van de bevolking op het platteland woonde¹⁸. Ook hier is de dichotomie wellicht te arbitrair: in kleinere leefgemeenschappen waren er eveneens – weliswaar kleinschaligere – institutionele voorzieningen aanwezig¹⁹, en we moeten rekening houden met de mobiliteit van het platteland naar de stad.

Al deze opmerkingen betekenen nog niet dat we het traditionele verhaal volledig opzij moeten schuiven. Dankzij de institutionele invalshoek is gebleken dat er in de Westerse geschiedenis een aantal instellingen ontstaan zijn die zich met verzorging van mensen met een – vooral mentale - handicap hebben beziggehouden²⁰. We mogen echter niet uit het oog verliezen dat er vertrokken wordt vanuit een bepaalde invalshoek, die onder meer de bronnenkeuze stuurt.

¹⁵ P.K. LONGMORE en L. UMANSKY, 'Introduction: Disability history: from the margins to the mainstream', in: P.K. LONGMORE en L. UMANSKY (eds.), *The new disability history. American perspectives* (New York, 2001), p.7.

¹⁶ W. CALLEWAERT, *Uit het psychiatrisch verleden: Joseph Guislain, een Gents psychiater-architect 1797-1860* (Gent, 1984); R. STOCKMAN, 'De betekenis van Jozef Guislain op juridisch en sociaal vlak', in: *Met recht en rede. Waanzin tussen wet en kabinet* (Gent, 1997), pp.63-77.

¹⁷ P. HORDEN, 'Household care and informal networks. Comparisons and continuities from antiquity to the present', in: P. HORDEN en R. SMITH (eds.), *The locus of care. Families, communities, institutions and the provision of welfare since antiquity* (London, 1998), p.24.

¹⁸ In België was de urbanisatiegraad in 1800 21,2%, in Europa was dat net niet de helft, 11,9%. P. BAIROCH, J. BATOU en P. CHEVRE, *La population des villes européennes de 800 à 1850* (Genève, 1988), p.259.

¹⁹ B. GLEESON, *Geographies*, pp.92-95.

²⁰ E. BREDBERG, 'Writing disability history: problems, perspectives and sources', *Disability and Society*, 14 (1999), p.196.

2. Naar een nieuwe geschiedenis van mensen met een handicap

In de inleiding werd al bondig ingegaan op de theoretische verschuiving in de opvattingen over handicaps. Die is vooral te danken aan de emancipatiestrijd van bewegingen van mensen met een handicap. Zij hebben van de contestatieperiode van de jaren zestig gebruik gemaakt om naar buiten te komen met hun eis voor meer maatschappelijke erkenning. Ze namen het niet langer dat de oorzaak van hun marginalisering volledig bij hen en de fysieke of mentale beperking gelegd werd, maar wezen op de verantwoordelijkheid van de samenleving in het ontstaan van hun benadeling, hun handicap²¹. Deze opmerking heeft geleidelijk aan zijn weg gevonden in de sociale wetenschappen en aanleiding gegeven tot een autonoom studiegebied, de disability studies.

Bij historici is geleidelijk aan het bewustzijn gegroeid dat ze door hun traditioneel uitgangspunt een hele dimensie uit het oog verloren waren. Gesocialiseerd in een wereld waarin mensen met een beperking niet echt deel uitmaken van de valide samenleving, waren ze voorbij gegaan aan het historische karakter van deze uitsluiting²². Sindsdien staat het historisch onderzoek over dit onderwerp voor twee belangrijke uitdagingen: de zoektocht naar de oorsprong van de actuele, gemarginaliseerde positie van mensen met een beperking en een beeld proberen krijgen van de voorafgaande perioden.

Zoals eerder vermeld, wordt het beginpunt van de structurele scheiding van 'valide' en 'invalide' personen gesitueerd in de negentiende eeuw, als gevolg van het gecombineerde effect van het kapitalisme en de medicalisering. De ontwikkeling van het kapitalisme ging gepaard met een toenemende individualisering van arbeid. Dat proces kwam tot een hoogtepunt in de negentiende eeuw, toen de industriële revolutie aanleiding gaf tot een volledig nieuwe organisatie van de arbeid. Tegelijk ontwikkelde er zich een 'ideologie van het individu'. De kapitalistische economie functioneerde immers bij de gratie van individuen die hun arbeid aanboden op de vrije markt. Die moesten losgevoerd worden uit de familie- en de groepsstructuren die tot dan de maatschappij geschraagd hadden²³.

²¹ G.L. ALBRECHT, J.-F. RAVAUD en H.-J. STIKER, 'L'émergence des disability studies: état des lieux et perspectives', *Sciences Sociales et Santé*, 19 (2001), p.47.

²² Hier kunnen we een opvallende parallel trekken aan de evoluties in het historisch onderzoek naar armoede. Ook daarin werd armoede aanvankelijk voorgesteld als een wezenstrek van de armen, wat pas de laatste decennia vervangen is door een benadering waarin de maatschappelijke omgeving, met economische en demografische factoren, betrokken wordt. C. LIS en H. SOLY, *Armoede en kapitalisme in pre-industrieel Europa* (Antwerpen, 1980), p.XVIII.

²³ M. OLIVER, *The politics*, pp.27-28 en pp. 44-45. De term 'individualisme' is niet toevallig ontstaan in het begin van de negentiende eeuw. A. LAURENT, *Histoire de l'individualisme. Que sais-je*, nr. 2712 (Paris, 1993), pp. 47-48.

OOST-VLAAMSE MANNEN MET EEN HANDICAP

Om dat ingrijpende ontwortelingsproces onder controle te kunnen houden, ontwikkelde de burgerij een sociale politiek waarvan arbeidsdwang de hoeksteen vormde²⁴. Een Engelse wet op de landloperij uit 1388 vermeldde al het onderscheid tussen “those impotent to serve” en “those able to serve or labor” als criterium voor steunverlening²⁵. Het was vooral de burgerij die, met de steun van de overheid, hamerde op de ontwikkeling van een arbeidsethos. Hun ideeën waren ingegeven door de economische doctrines die populair werden in de Nieuwe Tijden, en waarin verhoging van de rijkdom centraal stond²⁶.

Dat moest vooral gebeuren via het drukken van de loonkosten en het aanspreken van een reserveleger aan arbeidskrachten. Typerend voor de motieven die aan de grondslag lagen, was de onderverdeling in structurele en conjuncturele armen enerzijds, en de luie, werkschuwe profiteurs anderzijds. Tot de eerste categorie behoorden bejaarden, zieken, gehandicapten en actieven die zonder steun niet verder konden. Zij hadden recht op een bijdrage, in tegenstelling tot de tweede groep, die zich met zijn goedkope arbeid in het productieproces moest inschakelen.

Een mooi voorbeeld van de impact van het opkomende kapitalisme op mensen met fysieke beperkingen biedt het onderzoek van A. Borsay naar het *General Infirmary* in Bath tijdens de achttiende eeuw. Uit de statistieken over de opgenomen patiënten komt een sterke economische rationaliteit naar voor, ingegeven door het mercantilisme dat de financiers van de instelling voorstonden. Vooral jonge mannen met uitzicht op een verbetering van hun fysieke situatie kwamen in aanmerking, wat de mercantilistische mening weer spiegelt dat de man een centrale rol vervulde in de economie van het gezin²⁷.

De effecten van het proces van arbeidsdisciplineren begonnen al voor 1850 hun vruchten af te werpen. Het is echter geen voldoende voorwaarde om het uiteindelijke resultaat, de opsplitsing valide – invalide, te verklaren. De noodzakelijke klik kwam er pas toen de disciplineren interageerde met het andere belangrijke proces, de medicalisering²⁸. Daarmee duidt men de toenemen

²⁴ Dit proces is al uitgebreid gedocumenteerd, o.a. door C. LIS, H. SOLY en D. VAN DAMME, *Op vrije voeten? Sociale politiek in West-Europa (1450-1914)* (Leuven, 1985), 240p.; F. SCHEELINGS, ‘Het werkgedrag en de arbeidsmoraal van de plattelandsbevolking op de vooravond van de Industriële Revolutie’, in: *Arbeid in veelvoud. Een huldeboek aangeboden aan Prof. Dr. J. Craeybeckx en Prof. Dr. E. Scholliers van de Vrije Universiteit Brussel* (Brussel, 1988), pp.98-112.

²⁵ D.A. STONE, *The disabled state* (London, 1985), p.100.

²⁶ C. VANDENBROEKE, *Sociale geschiedenis van het Vlaamse volk* (Beveren, 1981), p.258.

²⁷ A. BORSAY, ‘Returning patients to the community: disability, medicine and economic rationality before the industrial revolution’, *Disability and Society*, 12 (1998), p.660.

²⁸ C. BARNES, G. MERCER en T. SHAKESPEARE, *Exploring disability. A sociological introduction* (Cambridge, 1999), p.18.

de greep aan van artsen op de samenleving en op een aantal deelfacetten ervan, onder andere dat van de fysieke beperkingen. Historici hebben de doorbraak van dit proces gesitueerd rond het midden van de negentiende eeuw²⁹.

Om te bepalen of iemand al dan niet tot arbeid in staat was, vielen de dominante groepen in de maatschappij terug op de zich sterk ontwikkelende geneeskunde³⁰. Haar wetenschappelijke basis evolueerde heel sterk, en de artsen streefden zelf actief naar sociale promotie. Ze dienden de belangen van het establishment door het burgerlijk waardepatroon te bevestigen, onder meer in het proces van arbeidsdisciplinering³¹. Met haar aura van objectiviteit en neutraliteit stond de geneeskunde garant voor een correcte gang van zaken. Zij kon mogelijke twijfels over de vermeende echtheid van een beperking de kop indrukken. De geneeskundige aanpak verving de niet-medische methodes die tot dan aangewend werden, zoals interviews met families³². J.E. Bickenbach vat het mooi samen: "*The distributional category was medicalized for social and political, rather than scientific images.*"³³

Aan dit verhaal is onlosmakelijk de vraag verbonden wat de maatschappelijke positie van mensen met een handicap was in de periode voorafgaand aan dit proces van uitsluiting. Uit verschillende antropologische studies komt het beeld naar voor van een soort natuurlijke integratie van mensen met beperkingen in meer eenvoudige samenlevingen³⁴. Ook in het pre-industriële Europa zouden de meeste mensen met een beperking geïntegreerd geweest zijn in de gemeenschap, beschermd door banden met verwanten en het bredere sociale netwerk³⁵. Bovendien zijn er aanwijzingen dat fysieke beperkingen alomtegenwoordig waren in het Ancien Régime: het frequent voorkomen van tuberculose, een ziekte die veel misvormingen veroorzaakte, en de verering van een aantal heiligen die met beperkingen geassocieerd werden³⁶. B. Gleeson durft zelfs stellen dat het evidente karakter van fysieke gebreken in een feodale samenleving deels de relatieve 'onzichtbaarheid' ervan in bronnen kan verklaren³⁷.

²⁹ K. VELLE, 'Medikalisering in historisch perspectief: een inleiding', in: *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis*, 64 (1986), pp.256-285.

³⁰ D.A. STONE, *The disabled state*, pp.26-27.

³¹ K. VELLE, *De nieuwe biechtvaders. De sociale geschiedenis van de arts in België* (Leuven, 1991), p.329.

³² F. DEVISCH, E. SAMOY en F. LAMMERTYN, *Barrières*, p.5.

³³ J.E. BICKENBACH, *Physical disability and social policy* (Toronto, 1993), p.70.

³⁴ B. INGSTAD en S. REYNOLDS WHYTE (eds.), 'Disability', p.10.

³⁵ J. SCHEER en N. GROCE, 'Impairment', p.32.

³⁶ J. LE GOFF, *La civilisation de l'Occident médiéval* (Paris, 1984), pp.271-274.

³⁷ B. GLEESON, *Geographies*, p.95.

OOST-VLAAMSE MANNEN MET EEN HANDICAP

Dezelfde auteur beklemtoont in een korte studie naar de situatie in het feodale Engeland echter dat de integratie van mensen met een fysieke beperking vooral ingegeven was door de economische noodzaak om alle middelen te mobiliseren in de strijd om te overleven. Door de kleinschaligheid van de economische productie-eenheid was een flexibele taakverdeling vrij gemakkelijk te realiseren. Zo werd in enkele Engelse dorpen beslist dat mensen met een beperking tijdens de oogst het achtergebleven graan op de velden moesten oprapen.³⁸

3. De conscriptieregisters als bron voor een nieuwe geschiedenis van mensen met een handicap

In deze bijdrage zullen we ons vooral concentreren op het onderzoek naar de cruciale periode voor mensen met een beperking aan het begin van de negentiende eeuw. Daarvoor maken we dankbaar gebruik van de conscriptieregisters, die hun unieke waarde voor de sociale geschiedschrijving ruimschoots bewezen hebben. Al in de negentiende eeuw hebben de sociaal statistici zich erop gebaseerd om via het bestuderen van lichamelijke parameters als de lengte en fysieke en mentale beperkingen de impact van de sociaal-economische crisis weer te geven. In de eerste helft van de twintigste eeuw kwam deze fysieke antropologie in de verdrukking, enerzijds omdat ze in diskrediet was gebracht door enkele racistische pistes, anderzijds omdat onder invloed van het marxisme de aandacht meer naar economische en sociale factoren verschoof³⁹. Vanaf de jaren vijftig kon men deze benadering opnieuw naar waarde schatten als een onmisbaar instrument om een goed beeld te krijgen van de sociale geschiedenis⁴⁰.

Toch valt het op dat de meeste onderzoekers terughoudend staan tegenover de gegevens over fysieke beperkingen⁴¹. Het gevolg is dat deze vaak in laatste instantie overlopen worden, zonder er echt diep op in te gaan. Meestal blijft het bij een opsomming van de waargenomen frequenties van een aantal categorieën.

³⁸ B. GLEESON, *Geographies*, p.95.

³⁹ E. LE ROY LADURIE en P. DUMONT, 'Exploitation quantitative et cartographique des comptes numériques et sommaires (1819-1826)', in: J.P. ARON, P. DUMONT en E. LE ROY LADURIE, *Anthropologie du conscrit français, d'après les comptes numériques et sommaires du recrutement de l'armée (1819-1826). Présentation cartographique* (Paris, 1972), p.11.

⁴⁰ C. VANDENBROEKE, 'De keurlingenlijsten als sociaal-demografische meter', *De Leiegouw*, 23 (1981), p.236.

⁴¹ D. en R. CAZALS, 'Registres de conscription et histoire sociale: recherches sur les ouvriers de la région mazamétaine au XIXe siècle, d'après les registres de conscription', *Annales de Midi*, 89 (1977), p.338; J. VIDALENC, 'La conscription dans la Seine-Inférieure en 1830', *Revue d'Histoire Moderne et Contemporaine*, 20 (1973), p.85; C. VANDENBROEKE, 'De keurlingenlijsten', p. 271.

De kritieken kunnen samengebracht worden in twee groepen: problemen met kwaliteit van de medische gegevens enerzijds en met de werkzaamheden rond de conscriptie anderzijds⁴².

Bij de medische gegevens wordt in eerste instantie gewezen op de vaagheid van sommige omschrijvingen, zoals 'faiblesse' of 'hernie'⁴³. Daarom hebben we beslist om geen personen in onze populatie op te nemen die vrijgesteld zijn omwille van die categorieën. Bij 'faiblesse' kunnen we bijvoorbeeld moeilijk afleiden of daarmee een fysieke beperking bedoeld wordt. Een aantal onderzoekers wijzen ook op de toenmalige, beperkte stand van zaken van de medische kennis, die aan een grondige herziening toe was⁴⁴. Uit de Franse overzichtstafels van 1819 tot 1826 over de redenen voor afkeuring komt over het algemeen - maar niet exclusief - een medische visie naar voor die focust op de externe delen van het lichaam. Bovendien worden soms archaische begrippen gehanteerd uit de oude geneeskunde.⁴⁵

Andere kritieken richten zich op het feitelijke onderzoek. Op een dag tijd moesten meer dan honderd conscripts gekeurd worden, wat niet bevorderlijk was voor de kwaliteit van het onderzoek. De opgevorderde artsen moesten hun expertise gratis of tegen een bescheiden vergoeding ter beschikking stellen, waardoor hun motivatie vrij gering geweest kan zijn⁴⁶. De uiteindelijke beslissing werd daarenboven steeds genomen door de rekruteringsraad, die bestond uit drie niet-medisch geschoolden⁴⁷. De uiteenlopende frequenties van een aantal aandoeningen in verschillende departementen kunnen te wijten zijn aan het buitenproportioneel aandacht schenken door de raad aan een bepaalde aandoening⁴⁸. Het is heel moeilijk om deze factor te gaan onder-

⁴² F. ROOSEMONT, *Sociaal-anthropometrische studie over Oost-Vlaanderen tijdens de eerste helft van de 19de eeuw aan de hand van militieregisters* (onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Rijksuniversiteit Gent, 1981), p.204.

⁴³ J.-P. BOIS, 'Anthropologie du conscrit angevin sous l'Empire', *Annales de Bretagne et des Pays de l'Ouest (Anjou, Maine, Touraine)*, 84 (1977), p. 611.

⁴⁴ B. SCHALCK, *De militielijsten als bron voor sociaal-economisch onderzoek in de 19de eeuw: Assenede, Bellem, Meigem, Ursel, Gent* (onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Rijksuniversiteit Gent, 1983), p.145; F. ROOSEMONT, *Sociaal-anthropometrische studie*, p.193; J. VIDALENC, 'La conscription', p.84.

⁴⁵ E. LE ROY LADURIE en P. DUMONT, 'Exploitation quantitative', p.12.

⁴⁶ R. DARQUENNE, 'La conscription dans le Département de Jemappes (1798-1813). Bilan démographique et médico-social', *Annales du Cercle Archéologique de Mons*, 67 (1970), p.351.

⁴⁷ De raad bestond uit de prefect van het departement, de commandant van het departement en een majoor uit een van de legerkorpsen die in het departement rekruteerden. Rijksarchief Gent (RAG), *Archief Scheldepartement*, 2226/45 (Circulaire betreffende de rol van de rekruteringsraden bij de selectie van conscripts, 22 augustus 1806).

⁴⁸ J. VIDALENC, 'La conscription', p.89.

OOST-VLAAMSE MANNEN MET EEN HANDICAP

scheiden van sociaal-economische structuren die eveneens aan de basis kunnen liggen van de regionale spreiding van de verschillende aandoeningen⁴⁹. Bovendien hanteerde niet elke rekruteringsraad dezelfde norm van ongeschiktheid en was er soms onenigheid onder de drie leden over een afkeuring.

Tegen deze kritieken kunnen we inbrengen dat de medische keuringen niet volledig willekeurig waren. De centrale overheid had, zowel in de Franse⁵⁰ als in de Belgische⁵¹ tijd, lijsten opgesteld waarin een rangorde was opgenomen van ziekten en beperkingen die in aanmerking kwamen voor een vrijstelling. Bij de aandoeningen die aanleiding gaven tot een onmiddellijke vrijstelling van de dienst domineerden fysieke beperkingen. De opmerking dat de overzichtstafels van de keuring vooral een extern-lichamelijke kijk voorstaan, krijgt in dat opzicht een positieve bijklank. Naar onze mening heeft het permanente karakter van fysieke beperkingen het stellen van een diagnose aanzienlijk vergemakkelijkt. Met deze opmerking willen we niet gezegd hebben dat er geen enkele fout gemaakt werd. De opmerkingen terzake uit de literatuur blijven gelden, maar moeten genuanceerd worden door een onderscheid te maken tussen enerzijds de meer evidente fysieke beperkingen en anderzijds de ziekten.

Een vierde factor van vertekening kan in de gegevens sluipen bij het neerschrijven van de resultaten van de keuring, doordat niet alle redenen voor afkeuring genoteerd werden⁵². Volgens de letter van de wet en de instructies van de minister van oorlog moesten de conscripts eerst gemeten worden, en enkel wie groter was dan 1m544⁵³ moest gekeurd worden. Het gevolg van deze maatregel is dat we normaal gezien geen gegevens krijgen over de fysieke conditie van de te kleinen. Vaak is dat echter niet het geval: soms vermeldt het register de beperking samen met het feit dat ze te kort zijn, soms staat er enkel dat ze vrijgesteld zijn omwille van een bepaalde beperking. We merken inderdaad dat in 1807 slechts bij 2,9% van de ondermaatse conscripts een fysieke of mentale beperking genoteerd werd, tegenover 12,9% in 1808. Anderzijds werd de lichte van dat laatste jaar al op 18-jarige leeftijd opge-

⁴⁹ Zo formuleerden E. Le Roy Ladurie en P. Dumont op basis van onderzoek voor Frankrijk de hypothese dat de mate waarin mankheid voorkwam correleerde met het aantal mannen die in de landbouw werkten. E. LE ROY LADURIE en P. DUMONT, 'Exploitation quantitative', p.20.

⁵⁰ RAG, *Archief Scheldepdepartement*, 2069/39 (Instruction du Ministre de la guerre, rédigée par ordre du Directoire Exécutif, en exécution de l'article XXVII de la loi du 28 nivôse dernier, 11 germinal VII).

⁵¹ 'Règlement relatif à la visite des hommes destinés au service militaire', 22 maart 1816, *Pasinomie*, 2e série, Monarchie Constitutionnelle, III, pp.69-72.

⁵² F. ROOSEMONT, *Sociaal-anthropometrische studie*, p.193.

⁵³ In 1809 werd deze grens teruggebracht tot 1,500m, een gevolg van de steeds bloedigere Napoleontische politiek. R. DARQUENNE, 'La conscription', p.353.

roepen, waar dat normaal 20 jaar was⁵⁴. Dat scheelde twee jaar groei, waardoor er veel minder conscripts aan de lengte-eis voldeden. Waarschijnlijk tilde het Franse gezag daarom minder zwaar aan een te kleine lengte om aan genoeg soldaten te geraken.

Een bekend gegeven in de context van de medische keuring is de fraude. Dit aspect is wellicht het moeilijkst achteraf in te schatten, omdat een geslaagde poging per definitie inhoudt dat ze onopgemerkt is gebleven. Er waren twee mogelijkheden: een conscript probeerde een kwaal te veinzen of de ambtenaren werden gewoon omgekocht. De laatste oplossing was alleen gegeven aan de personen die beschikten over voldoende financiële middelen⁵⁵. Anderzijds zijn er ook indicaties dat niet overal gefraudeerd werd. In de Ariège verschenen zelfs alleen nog diegenen waarvan de invaliditeit algemeen aanvaard en bekend was. De anderen daagden niet meer op omdat de jury toch niet te vermurwen was⁵⁶.

Conscripts konden zich ook laten afkeuren door zichzelf te verminken⁵⁷. Voor deze scriptie is deze vorm van fraude in se niet problematisch, omdat de conscript in kwestie verminkt bleef voor de rest van zijn leven. Daarenboven lijkt de schaal waarop dat gebeurde beperkt gebleven te zijn: in 1846 zouden er nationaal slechts drie gevallen geweest zijn⁵⁸. Anderen probeerden een medische kwaal te veinzen, in de hoop de jury zand in de ogen te strooien en een vrijstelling te krijgen⁵⁹. In de realiteit bleek het echter mee te vallen. In 1846 werden er in heel België 22 simulanten ontmaskerd, met die nuance dat er nog 115 mannen in observatie waren⁶⁰. Hoewel deze cijfers resultaatgericht zijn,

⁵⁴ 'De conscriptie', in: *De erfenis van de Franse Revolutie* (Brussel, 1989), p.206.

⁵⁵ In de Bordeaux-streek zorgden rijke families ervoor dat hun kerngezonde zonen toch omwille van een medisch gebrek werden afgekeurd. A. FORREST, *Déserteurs et insoumis sous la Révolution et l'Empire* (Paris, 1988), p.61.

⁵⁶ A. FORREST, *Déserteurs*, p.63.

⁵⁷ Het meest bekende procédé was het laten wegsnijden van een vinger, meestal de wijsvinger, of van een teen. In het eerste geval kon men geen geweer hanteren, in het tweede was men ongeschikt voor het lange marcheren. Anderen lieten hun snij- en hoektanden verwijderen in de hoop om vrijgesteld te worden omdat ze de patronen voor hun wapens niet meer konden losscheuren. R. DARQUENNE, 'La conscription', p. 351.

⁵⁸ L. DE VOS, *Het effectief van de Belgische krijgsmacht en de militiewetgeving, 1830-1914* (Brussel, 1985), p.59.

⁵⁹ Door wat aluinpoeder in de ogen te blazen kreeg je gelijkaardige symptomen als bij een etterende oogontsteking. Sommigen lieten onderhuids lucht inblazen en waren opeens het slachtoffer van een grote uitstulping van het buikvlies. R. DARQUENNE, 'La conscription', p.351.

⁶⁰ A.J. MEYNNÉ, *Archives de médecine militaire, journal des sciences médicales, pharmaceutique et vétérinaires* (Brussel, 1848), p.384.

OOST-VLAAMSE MANNEN MET EEN HANDICAP

concludeert L. De Vos op basis van medische verslagen dat de vele middeltjes die de volksmond kende slechts zelden effectief gebruikt werden⁶¹. Hieraan zouden we de hypothese willen koppelen dat fysieke beperkingen toch al moeilijker te veinzen waren dan sommige ziektebeelden.

De conscriptieregisters bieden dus geen garanties dat elke jongeman met een fysieke of mentale beperking ook als dusdanig genoteerd werd. Bij de wegens een te kleine lengte afgekeurde conscripts lijkt er bijvoorbeeld voor 1807 een sterke ondervetegenwoordiging te zijn. Op basis daarvan hebben we beslist om ons onderzoek niet te concentreren op de frequenties van de verschillende fysieke beperkingen binnen de totale populatie van conscripts. Dat onderzoek is voor de geografische ruimte die hier bekeken wordt trouwens al gevoerd door F. Roosemont. We hebben veeleer uit de registers personen geselecteerd met een fysieke beperking, en niet met ziekteverschijnselen, om specifiek die subgroep verder te onderzoeken. Wel moeten we daarbij in het achterhoofd houden dat mogelijk ondergeregistreerde categorieën zoals ondermaatsen minder sterk vertegenwoordigd zijn. Vooraleer we het eigenlijke bronnenonderzoek beginnen, schetsen we echter eerst de sociaal-economische achtergrond waarin onze onderzoekspopulatie geleefd heeft.

4. Oost-Vlaanderen in de scharniereeuw

In de achttiende eeuw kende Vlaanderen een uiterst gunstige conjunctuur. Die was vooral te danken aan de sterke bloei van het platteland, ondanks de heel hoge bevolkingsdichtheid en de sterke versnippering van de landbouwbedrijven⁶². In eerste instantie wijzen historici op de goede perspectieven op de rurale arbeidsmarkt en vooral de hoopgevende vooruitzichten in de huishouding, voornamelijk binnen de vlas- en linnennijverheid⁶³. Ten tweede kende de landbouw een aantal aanpassingen die toelieten om het evenwicht tussen economie en demografie in stand te houden en zelfs nog wat reserves op te

⁶¹ L. DE VOS, *Het effectief*, pp.58-59.

⁶² Dat laatste aspect was zeer uitgesproken in Binnen- en Zuid-Vlaanderen en gold in mindere mate voor de commerciële uitbatingen in de noordelijke polderstreken. E. THOEN, 'A 'commercial survival economy' in evolution. The Flemish countryside and the transition to capitalism (Middle Ages – 19th century)', in: P. HOPPENBROUWERS en J.L. VAN ZANDEN, *Peasants into farmers? The transformation of rural economy and society in the Low Countries (Middle Ages- 19th century) in light of the Brenner debate* (Turnhout, 2001), p.116.

⁶³ C. VANDENBROEKE, *Sociale geschiedenis*, p.18.

bouwen⁶⁴.

Op de achtergrond versterkten een aantal structurele factoren de Vlaamse voorspoed. De combinatie van industriële activiteit en landbouw leidde tot heel lage productiekosten omdat de thuiswerkers niet volledig van hun arbeid afhankelijk waren om te overleven. Ze leverden goedkope massaproducten af die dankzij een netwerk van kooplui-ondernemers hun weg vonden naar de rest van de wereld. De graanprijzen lagen 10 tot 30 procent lager dan in Frankrijk en Engeland en ook de fiscale lasten bleven in vergelijking met de buurlanden tot een minimum beperkt⁶⁵.

Vlaanderen kon echter die sterk concurrentiële positie niet vasthouden. Tijdens de hoogconjunctuur had men nagelaten om duurzame innovaties door te voeren in zowat alle economische sectoren. Bovendien steeg de pacht prijs door de stijgende bevolkingsdruk, wat op zijn beurt aanleiding gaf tot een verdere versnippering van de landbouwuitbatingen⁶⁶. Dat proces vergrootte nog de afhankelijkheid van de huisnijverheid. Toen de bevolking geconfronteerd werd met goedkopere, mechanische geproduceerde buitenlandse katoenstoffen, kregen vele gezinnen de rekening gepresenteerd. De enige uitweg die de bevolking zag, was nog goedkoper gaan produceren. De linnenwevers reageerden met een verhoging van de arbeidsinzet, met langere werkdagen en het mobiliseren van alle leden van de familie, ook de kinderen. In plaats van te zoeken naar een duurzame oplossing stortte het gebied zich in een spiraal van zelfexploitatie en dalende koopkracht⁶⁷, die wel moest uitlopen in een crisis.

⁶⁴ Dergelijke prestatie kon niet bereikt worden door areaaluitbreiding of het scheuren van weiland, wat maar tot tien tot twintig procent meer akkerland kon leiden. C. VANDENBROEKE, *Sociale geschiedenis*, p.169. De oplossing lag onder andere in het invoeren van nieuwe, hoogrenderende teelten. In Vlaanderen introduceerde men bijvoorbeeld boekweit, maar het was vooral de aardappel die toeliet om de dreigende flessenhals voor zich uit te schuiven. Dankzij het nieuwe gewas kon men immers met de oogst van eenzelfde oppervlakte tweemaal zoveel mensen te voeden als met graan. G. DE COOMAN, *De levensstandaard in Oost-Vlaanderen in de 18de en eerste helft van de 19de eeuw op basis van antropometrische indicatoren* (onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Universiteit Gent, 2001), p.99. Daarnaast was men overgestapt van het drieslagstelsel naar de intensieve toepassing van het vruchtwisselingsstelsel, onder meer mogelijk gemaakt door een verhoging van de inzet van arbeid, en verbeterde de bemesting. Door de betere prestaties in de akkerbouw kon ook de veeteelt geïntensiveerd worden. G. DEJONGH en Y. SEGERS, 'Een kleine natie in mutatie. De economische ontwikkeling van de Zuidelijke Nederlanden / België in de eeuw 1750-1850', *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 114 (2001), p.175.

⁶⁵ C. VANDENBROEKE, 'The regional economy of Flanders and industrial modernization in the eighteenth century: a discussion', *Journal of European Economic History*, 16 (1987), p.167.

⁶⁶ G. DE COOMAN, *De levensstandaard*, p.100.

⁶⁷ Rond 1800 lag het reëel per capita inkomen in Vlaanderen ongeveer 35 tot 40% lager dan in 1750. G. DE COOMAN, *De levensstandaard*, p.102.

OOST-VLAAMSE MANNEN MET EEN HANDICAP

Bovendien stegen de prijzen van de levensmiddelen snel doordat de landbouwproductie niet langer opgewassen was tegen de bevolkingsstijging⁶⁸. De teelt van aardappelen had een zenit bereikt met een aandeel van ongeveer tien procent van de bebouwde oppervlakte. De strenge winters van 1844 en 1845 vernietigden bovendien de koolzaad- en tarweoogsten, en in 1845 teisterde een aardappelziekte de velden⁶⁹.

De gevolgen van de crisis voor Oost-Vlaanderen waren ingrijpend, vooral in de zuidwestelijke arrondissementen, waar de huisnijverheid alomtegenwoordig was. De bevolkingsgroei verloor zijn elan, zeker in het arrondissement Oudenaarde. Op het hoogtepunt van de crisis, in het midden van de negentiende eeuw, daalde het Oost-Vlaamse bevolkingsaantal zelfs⁷⁰. Niettemin bleef de bevolkingsdruk in nationaal perspectief enorm hoog⁷¹. De demografische dynamiek verschoof van het platteland naar de stad. Vooral Gent en Sint-Niklaas, waar de textielindustrie sterk ingeplant was, kenden een sterke stijging van hun bevolking⁷². Deze twee steden konden extra troeven voorleggen die als pull-factoren het verschil maakten.

De provincie Oost-Vlaanderen kon nog maar weinig aantrekkingskracht uitoefenen. De oorzaken moesten vooral gezocht worden in de toenemende problemen op het platteland, wat de migratie naar de steden en de andere provincies ten goede kwam. De crisis van de jaren veertig bracht een emigratiebeweging uit Oost-Vlaanderen op gang, hoewel er van een rurale exodus helemaal geen sprake was⁷³.

Naarmate de sociaal-economische crisis zich doorzette, groeide de bevolking verder aan. Om de daarmee gepaard gaande druk op de economie enigszins in te dammen, nam de bevolking in Vlaanderen een nog restrictiever huwelijksgedrag aan. Anticonceptie zou immers pas begin twintigste eeuw toegepast

⁶⁸ E. SCHOLLIERS en C. VANDENBROEKE, 'Structuren en conjuncturen in de Zuidelijke Nederlanden', in: *Nieuwe algemene geschiedenis der Nederlanden*, 5 (1981), p.297.

⁶⁹ K. MATTHIJS, *De mateloze negentiende eeuw: bevolking, huwelijk, gezin en sociale verandering* (Leuven, 2001), p.53.

⁷⁰ S. VRIELINCK, *De territoriale indeling van België (1795-1963): bestuursgeografisch en statistisch repertorium van de gemeenten en de supracommunale eenheden (administratief en gerechtelijk)* (Leuven, 2000), pp.90-91 en pp.304-305.

⁷¹ F. ROOSEMONT, *Sociaal-anthropometrische studie*, p. 21b.

⁷² F. ROOSEMONT, *Sociaal-anthropometrische studie*, p.19.

⁷³ M. NEVEN en I. DEVOS, 'Breaking stereotypes. Historical demography in Belgium since 1981 (19th and early 20th centuries)', *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, 31 (2001), p.317; F. ROOSEMONT, *Sociaal-anthropometrische studie*, p.32.

worden⁷⁴. In eerste instantie werd de huwelijksleeftijd opgeschroefd, tot een historische recordleeftijd voor vrouwen van 29,7 jaar in de periode 1850-1859⁷⁵. Ook de bruto-meters van de nataliteit en de nuptialiteit illustreren heel goed het toenemende restrictieve patroon. In de periode 1800-1809 lag het bruto-geboortecijfer rond de 35‰, terwijl dat in de periode 1845-1850 teruggevallen was tot ongeveer 25‰. De bruto-huwelijkscoëfficiënt zakte over hetzelfde interval van 8,3‰ naar 5,5‰⁷⁶. De meest extreme oplossing was het opteren voor het definitief celibaat. Deze keuze nam gestaag toe naarmate de situatie in Vlaanderen verergerde. De maximale waarden werden weer bereikt halfweg de negentiende eeuw, toen meer dan een kwart van de mannelijke en vrouwelijke bevolking afzag van het huwelijk⁷⁷.

Op sociaal-economisch gebied leidde de crisis tot een ongeziene verpaupering. De pachtprizen bleven immers stijgen, terwijl de landbouwbedrijven steeds kleiner werden. Wie aan de slag was als dagloner, probeerde het krimpende loon⁷⁸ te compenseren via de huisnijverheid. In 1840 was maar liefst 58% van de actieve bevolking in het arrondissement Oudenaarde tewerkgesteld in de textielnijverheid. Zo onttaarde de situatie in een neerwaartse spiraal, met als dieptepunt de enorme prijsstijgingen van het voedsel na de mislukte oogsten uit de periode 1845-1847. De stijging van het aantal behoeftigen die uit tabel 1 naar voor komt, illustreert de enorme ravage.

⁷⁴ De Ig-indexen voor Oost-Vlaanderen dalen pas na 1900 onder de waarde 0,700, in de historische demografie beschouwd als de grens voor anticonceptief gedrag. P. DEPREZ en C. VANDENBROEKE, 'Growth distribution and urbanization in Belgium during the period of the demographic transition', in: R. LAWTON en R. LEE, *Urban population development in Western Europe from the late eighteenth to the early twentieth century* (Liverpool, 1989), p.246.

⁷⁵ I. DEVOS, 'Marriage and economic conditions since 1700: the Belgian case', in: I. DEVOS en L. KENNEDY (eds.), *Marriage and rural economy. Western Europe since 1400* (Turnhout, 1999), p.118.

⁷⁶ F. ROOSEMONT, 'De waarde van militieregisters in het sociaal-demografisch onderzoek: test-case de provincie Oost-Vlaanderen tijdens de eerste helft van de 19^e eeuw', *Belgisch Tijdschrift voor militaire geschiedenis*, 27 (1987), p.264.

⁷⁷ P. DEPREZ en C. VANDENBROEKE, 'Growth distribution', p.239.

⁷⁸ In de linnenarrondissementen kenden de lonen in de periode 1830-1846 een terugval van 10 tot 15% tot bedragen die net niet de grens van 1 frank haalden, evenwel zonder eventuele vergoedingen in natura in rekening te brengen. F. ROOSEMONT, 'De waarde van militieregisters', p.269.

OOST-VLAAMSE MANNEN MET EEN HANDICAP

Tabel 1: Proportie behoeftigen per arrondissement, Oost-Vlaanderen, 1801 en 1840-1847⁷⁹.

	1801	1840-1847
Gent	8,8	14,3
Aalst	11,5	22,6
Oudenaarde	13,4	24,0
Eeklo	5,6	16,0
Sint-Niklaas	8,9	17,4
Dendermonde	11,8	18,7
Oost-Vlaanderen	10,1	18,2

Niet alleen economisch en sociaal, maar ook fysiek zat de bevolking volledig op zijn tandvlees. De dalende inkomens werden gecompenseerd op allerlei manieren. De arbeidsduur en -inzet werden opgeschroefd en het mes werd gezet in de uitgaven. Traditioneel ging het grootste deel van het budget naar voeding, maar door de duurte drongen zich besparingen op, zelfs in de levensnoodzakelijke behoeften. Er werd steeds meer teruggegrepen naar goedkope substitutieproducten terwijl men de consumptie van duurere levensmiddelen als vlees beperkte. In de stad Gent bijvoorbeeld liep het jaarlijks vleesverbruik per persoon terug van 50,3 kg in 1806 tot 35,5 kg in 1844⁸⁰. Dergelijk voedingspatroon, gecombineerd met de hoge bevolkingsdichtheid, had nefaste gevolgen toen tijdens de crisisjaren 1845-1849 een aantal epidemieën uitbraken⁸¹.

5. Oost-Vlaamse mannen met een handicap

Met deze schets van de sociaal-economische en demografische context beschikken we over een referentiekader om de resultaten van het onderzoek van de conscriptieregisters te interpreteren. Vooral het eigenlijke onderzoek aan te snijden, is het belangrijk om aan te geven welk criterium gehanteerd werd om de conscripts te selecteren voor het samenstellen van de onderzoekspopulatie van mannen met een fysieke of mentale beperking. In de opvatting die de literatuur domineert, omvat deze categorie beschadigingen of verzwakkingen van ledematen, organismen of lichamelijke mechanismen⁸². In dit onderzoek hebben we zoveel mogelijk getracht om mannen te selecte-

⁷⁹ P.C. VANDERMEERSCH, *De l'état de la mendicité et de la bienfaisance dans la province de la Flandre Orientale depuis le règne de Marie-Thérèse jusqu'à nos jours (1740-1830)* (Luik, 1936), pp.77-86.

⁸⁰ F. ROOSEMONT, 'De waarde van militieregisters', p.278.

⁸¹ G. JACQUEMYS, *Histoire de la crise économique des Flandres (1845-1850)* (Bruxelles, 1929), p.349.

⁸² B. GLEESON, *Geographies*, p.6.

ren die een uitwendig lichamelijk defect van blijvende aard hadden. In het hoofdstuk over de conscriptie was gebleken dat aan de basis van de gegevens over de keuring een medische visie lag die sterk focuste op de uitwendige delen van het lichaam, en dat de gegevens over de inwendige geneeskunde nog heel oppervlakkig waren. Onze criteria zijn dan ook geconcentreerd op problemen met de sensorische en motorische stelsels van het lichaam.

Om de betekenis van de gehanteerde medische termen te achterhalen, hebben we een beroep gedaan op een medisch woordenboek uit 1828⁸³. Na het door-nemen van de conscriptieregisters voor de twee periodes viel alvast op hoe weinig verschilpunten er waren op het gebied van de medische terminologie. Het werken met officiële tabellen en lijsten met redenen voor afkeuringen (cf. voetnoten 50 en 51) kan een conservatief neveneffect gehad hebben, omdat de tabellen niet vaak bijgewerkt werden. Bovendien was het onderzoek van de conscripts eerder oppervlakkig en hadden de keuringswerkzaamheden een rou-tinematig karakter, wat kon leiden tot het formuleren van weinig gedetailleerde diagnoses. Tot slot adviseerde de arts niet-medisch geschoolden, die mis-schien sneller geneigd waren om te werken met een aantal vaste categorieën.

Om de interpretatie van de onderzoeksresultaten overzichtelijk te houden, hebben we de verschillende redenen voor afkeuring samengebracht in negen grote categorieën.

Tabel 2: De indeling in categorieën van fysieke en mentale beperkingen gehanteerd in dit onderzoek.

O	Misvormingen aan de onderste ledematen
B	Misvormingen aan de bovenste ledematen
G	Misvormingen aan het bovenlichaam en het gezicht
Z	Beperkingen van het zicht
M	Mentale beperkingen
H	Gehoörproblemen
S	Spraakproblemen
D	Doofstom
A	Blindheid

5.1 Een overzicht van de onderzoekspopulatie

Eerst willen we een beeld schetsen van de effecten van de selectie die we gemaakt hebben binnen de conscriptieregisters om de onderzoekspopulatie samen te stellen. Tabel 3 toont aan dat het aantal door ons weerhouden cons-

⁸³ *Dictionnaire des sciences médicales. Composé des meilleurs articles puisés dans tout les dictionnaires et traités spéciaux qui ont paru jusqu'à ce jour* (Bruxelles, 1828), 13 vol.

OOST-VLAAMSE MANNEN MET EEN HANDICAP

crits voor de eerste onderzoeksperiode nagenoeg constant was in verhouding tot alle conscrits. Dergelijke weinig variabele cijfers, afgeleid van een brede statistische basis, lijken aan te tonen dat de medische beperkingen die we als selectie criterium gehanteerd hebben, althans in het Scheldepartement, vrij regelmatig over de mannelijke bevolking verdeeld waren. In 1846 ligt de verhouding evenwel lager, waar we door de sociale crisis konden verwachten dat het aantal conscrits met fysieke problemen hoger lag. Wellicht speelt mee dat er veel meer voorlopige vrijstellingen verleend werden op basis van sociale motieven, zoals het hebben van een broer die al in dienst was.

Tabel 3: Verhouding van de in het onderzoek weerhouden conscrits tegenover het totaal aantal vrijgestelde conscrits en de sterkte van de klasse, 1807-1809⁸⁴ en 1846⁸⁵.

	1807	1808	1809	1807-1809	1846
Weerhouden	398	455	509	1362	300
Alle conscrits	6149	6093	6571	18813	7405
Vrijstellingen	1735	1869	2186	5790	1722
% vrijstellingen / klasse	28%	31%	33%	31%	24%
% weerhouden / klasse	6%	7%	8%	7%	4%
% weerhouden / vrijstellingen	23%	24%	23%	24%	17%

Een volgende stap is het analyseren van de frequenties van de verschillende categorieën van beperkingen die samengesteld werden⁸⁶. Een belangrijke conclusie is dat categorieën van beperkingen als blindheid of doofheid slechts een minimale fractie van het aantal afgekeurde conscrits vormen. Ook het aantal mentale beperkingen is relatief beperkt.

⁸⁴ De gegevens over de klassesterkte en het aantal vrijgestelde conscrits zijn afkomstig uit R. DARQUENNE, 'La conscription', p.278.

⁸⁵ RAG, *Archief Provincie Oost-Vlaanderen (1830-1850)*, 1663/2 (Diverse stukken en staten over militaire lichten voor de lichten 1846).

⁸⁶ In de conscriptieregisters werden in een beperkt aantal gevallen meerdere fysieke beperkingen genoteerd. Voor 1807-1809 ging het om 3% van de geselecteerde conscrits, voor 1846 om slechts 1%. Als we alle meervoudige vermeldingen van elkaar isoleren en ze tellen als zouden het problemen van individuen zijn, is er een sterke correlatie met de verdeling van de vermeldingen bij de overige weerhouden conscrits ($R=0,79$).

TOM DE PAEPE

Tabel 4: Overzicht van de frequenties van de verschillende categorieën van medische beperkingen, 1807-1809 en 1846.

Type beperking	1807 (N=398)	1808 (N=455)	1809 (N=509)	1807-1809 (N=1362)	1846 (N= 300)
O	32%	33%	31%	32%	34%
B	18%	18%	22%	20%	20%
G	10%	12%	15%	12%	33%
Z	25%	20%	21%	22%	6%
M	7%	6%	5%	6%	4%
A	0%	0%	0%	0%	0%
H	2%	2%	3%	2%	0%
S	2%	2%	3%	2%	1%
D	1%	1%	0%	0,4%	1%
Meerdere	4%	6%	2%	4%	1%

Er zijn twee categorieën die steeds de helft van het aantal weerhouden conscripts vormen: de misvormingen aan de onderste en de bovenste ledematen. De eerste groep maakt ongeveer een derde uit van de onderzoekspopulatie, terwijl de conscripts met problemen aan de bovenste ledematen een aandeel van twintig procent tellen. Dat geldt voor beide dwarsdoorsneden die we gemaakt hebben. Voor de jaren 1807 tot 1809 liggen de verhoudingen voor het overige ook heel gelijklopend. Visuele aandoeningen komen voor bij een vijfde tot een vierde van de geselecteerde conscripts.

Het jaar 1846 vertoont een sterk afwijkend beeld. De oogaandoeningen zijn sterk achteruitgegaan en de vrijgekomen ruimte is grotendeels ingenomen door de problemen aan het bovenlichaam. De oorzaak moet ons inziens gezocht worden in de sociaal-economische crisis waarmee Oost-Vlaanderen geconfronteerd werd. In het vorige hoofdstuk vermeldden we hoe de arbeidsinzet omhooggeschroefd werd, onder andere door de kinderen heel vroeg te laten meewerken. Mogelijk worden we hier geconfronteerd met de nefaste invloed van deze evolutie, weerspiegeld in een grotere hoeveelheid jongemannen die afgekeurd worden wegens een slecht ontwikkeld bovenlichaam. Deze categorie bevat immers veel conscripts met een bochel, een kromgegroeide ruggengraat of met rachitis.

5.2 De geografische spreiding

Wanneer we de geografische spreiding van de onderzoekspopulatie over de verschillende arrondissementen in rekening brengen, valt voor de periode 1807-1809 de sterke correlatie op met de diverse aandelen in de Oost-Vlaamse bevolking in 1801 ($R= 0,99$). Voor 1846 meten we echter grotere verschillen. De linnenarrondissementen zijn ondervertegenwoordigd in de onderzoekspopulatie, een verrassende conclusie als we de grote impact van de crisis in die gebieden in het achterhoofd houden. Sint-Niklaas en vooral Gent leveren veel meer personen met beperkingen dan we zouden verwachten.

OOST-VLAAMSE MANNEN MET EEN HANDICAP

Tabel 5: Geografische spreiding van de onderzoekspopulatie op arrondissementeel niveau, 1807-1809 en 1846⁸⁷.

	1807-1809		bevolking 1801		1846		Bevolking 1846	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Gent	477	35,0	188054	33,5	130	43,3	277552	35,0
Dendermonde	134	9,8	65813	11,7	23	7,7	96910	12,2
Aalst	244	17,9	98274	17,5	43	14,3	138251	17,4
Oudenaarde	223	16,4	85932	15,3	30	10	106872	13,5
Eeklo	94	6,9	38966	7,0	15	5	56056	7,1
Sint-Niklaas	190	14,0	83811	14,9	59	19,7	117623	14,8

De verklaring voor de cijfers voor Gent en Sint-Niklaas kunnen we zoeken in de sterke groei van de gelijknamige steden, die geschraagd werd door de uitbouw van de textielnijverheid⁸⁸. Het is mogelijk dat deze gebieden meer mensen met beperkingen aantrokken omdat er een betere verzorgingsinfrastructuur aanwezig was. Anderzijds kan ook de uitbouw van de gemechaniseerde textielindustrie in de twee steden verantwoordelijk zijn. Niet in de zin dat ze meer mensen aantrok vanop het platteland, want het waren vooral autochtonen die in de fabrieken werkten⁸⁹. De specifieke arbeidsomstandigheden kunnen echter tot meer arbeidsongevallen geleid hebben⁹⁰. Tot slot mogen we ook de nefaste invloed van de kinderarbeid niet uit het oog verliezen.

In de periode 1807-1809 ligt de onderzoekspopulatie met een urbanisatiegraad van 22,9% volledig in de lijn van het provinciale gemiddelde van 22,4%. In 1846 zijn beide cijfers gestegen, respectievelijk tot 32% en 26,3%⁹¹. De meer uitgesproken toename in onze onderzoekspopulatie is vooral te danken aan het aandeel van de stad Gent. Woont in 1807-1809 nog 10% van de weerhouden conscripts in deze stad, in 1846 is dat opgelopen tot

⁸⁷ F. ROOSEMONT, *Sociaal-anthropometrische studie*, p.19.

⁸⁸ H. COPPEJANS-DESMEDT, 'Bevolking en tewerkstelling in transformatie op het Vlaamse platteland (eind 18de-midden 19de eeuw)', *Het Tijdschrift van het Gemeentekrediet*, 48 (1994), pp.17-18 en p.24.

⁸⁹ H. COPPEJANS-DESMEDT, 'Bevolking', p.27.

⁹⁰ De scherpe bewoordingen van de Gentse dokters Heyman en Mareska laten weinig aan de verbeelding over: '*Sous le point de vue des mutilations que ces établissements produisent, ils ont été singulièrement épargnés [van kritiek]. On ne leur a guères adressés de grands reproches à ce sujet, et pourtant ils constituent une source déplorablément fertile d'accidents graves et souvent terribles. Ils pourraient à eux seuls alimenter un hôpital, et ils font de notre quartier de chirurgie un des plus instructifs qui soient en Belgique.*' J. MARESKA en J. HEYMAN, *Enquête sur le travail et la condition physique et morale des ouvriers employés dans les manufactures de coton, à Gand. Extrait des annales de la société de médecine de Gand* (Gent, 1845), p.202.

⁹¹ F. ROOSEMONT, *Sociaal-anthropometrische studie*, p.19. De volgende steden werden geteld: Gent, Deinze, Dendermonde, Aalst, Geraardsbergen, Ninove, Oudenaarde, Ronse, Sint-Niklaas, Eeklo en Lokeren.

16%. Deze stijging is in eerste instantie een gevolg van de toename van het aantal mannen met problemen aan de ledematen en het bovenlichaam. Niet toevallig blijkt ook Sint-Niklaas op dat vlak sterk getekend te zijn. Die vaststelling ondersteunt de hypothese dat de uitbouw van de textielnijverheid en de daarmee gepaard gaande arbeidsomstandigheden, een autonome stedelijke factor, mee verantwoordelijk was voor het stijgend aantal mannen met beperkingen in de steden.

5.3 De tewerkstelling

Deze dimensie vormt een cruciaal onderdeel van dit onderzoek. Volgens de hier geteste hypothese was het zich doorzettende kapitalisme ervoor verantwoordelijk dat mensen met een fysieke of mentale beperking uit de arbeidsmarkt werden gedreven. Bovendien kunnen we nagaan in welke mate mensen met een beperking een beroep uitoefenden, en of bepaalde beperkingen samengingen met een aantal beroeps categorieën. Dat laat ons toe om het traditionele beeld van marginaliteit te nuanceren.

Aan het interpreteren van de beroepsgegevens zijn echter enkele bedenkingen verbonden. Specifiek in de context van de huisnijverheid is er het probleem van de combinatie met landbouwactiviteiten. Het criterium waarop een persoon zich baseert om zich tot een van beide beroepsgroepen te bekennen, kan verschillen⁹². Bovendien geeft een beroepsindicatie geen informatie over elementen als bezit, onderwijsniveau of sociaal aanzien⁹³.

Een andere vertekening is het feit dat in de lijsten maar één beroep vermeld wordt, terwijl combinaties van meerdere professionele activiteiten zeker niet ongewoon waren. Het is ook mogelijk dat men zichzelf beter wilde voorstellen door een meer prestigieus beroep op te geven. De belangrijkste opmerking betreft wellicht de leeftijd waarop het beroep genoteerd werd. De conscripts waren negentien of twintig jaar oud, wat betekende dat ze nog maar aan het beginpunt van hun loopbaan stonden. Daardoor werden sommige instapberoepen die vooral onder jongeren gerecruteerd werden, zoals dienstpersoneel, mogelijk overschat⁹⁴, terwijl beroepen met een langere opleiding of een tragere doorstroming, zoals in de landbouw, werden onderschat⁹⁵. Niettemin blijken de gegevens uit de conscriptielijsten opvallend goed te kloppen als ze vergeleken worden met informatie over de beroepsactiviteiten uit de huwelijksakten. Tot slot moeten we ook rekening houden met betekenisverschuivingen van de gebruikte termen.

⁹² C. VANDENBROEKE, *Sociale geschiedenis*, p.145.

⁹³ G. DE COOMAN, *De levensstandaard*, p.51.

⁹⁴ F. ROOSEMONT, 'De waarde van militieregisters', p.281.

⁹⁵ G. DESERT, 'Liste de recrues et étude d'une société au début du XIXe siècle', *Annales de Normandie*, 13 (1963), p.116.

OOST-VLAAMSE MANNEN MET EEN HANDICAP

Wanneer we de frequenties van de belangrijkste beroeps categorieën berekenen, kunnen we het beeld van een gemarginaliseerde maatschappelijke groep meteen sterk in vraag stellen. De afgekeurde conscrits vermeldden nagenoeg steeds een beroep. Slechts bij een goede 2% was dat niet het geval. Als we kijken naar de frequenties voor een aantal beroepsgroepen in de periode 1807-1809, blijkt dat de onderzoekspopulatie minder landbouwers bevatte dan de verdeling bij alle Oost-Vlaamse conscrits, wat bijna volledig gecompenseerd werd door de grote hoeveelheid dagloners, bijna een kwart. Bij de andere beroeps categorieën bemerken we bovendien sterke parallellen tussen de frequenties van onze onderzoekspopulatie en van alle conscrits, waardoor de score van de landbouwers nog uitzonderlijker wordt. Voor deze opvallende verschillen in de agrarische sector zijn er drie mogelijke verklaringen. Landbouwers hadden misschien gewoon minder te kampen met gezondheidsproblemen, bijvoorbeeld doordat ze over een rijker dieet konden beschikken. Een andere mogelijkheid is dat de boeren hun bedrijf niet graag zagen overgaan in handen van een zoon met een fysieke beperking.

Volgens ons is het beter om de oorzaak te zoeken in de sociaal-economische mutaties van het einde van de achttiende en het begin van de negentiende eeuw. Om het hoge aantal landbouwers bij het totaal van de Oost-Vlaamse conscrits te verklaren haalde F. Rosemont de extreme bedrijfsversnippering aan, en de drang om zolang mogelijk onafhankelijk te blijven⁹⁶. De gegevens van onze onderzoekspopulatie suggereren dat mannen met een fysieke beperking sneller moesten afhaken in de spiraal van stijgende grond- en pachtprizen.

Tabel 6: Beroepsstructuur van de onderzoekspopulatie, 1807-1809 en Oost-Vlaamse conscrits, 1805-1806⁹⁷.

	1807-1809		Oost-Vlaamse conscrits, 1805-1806
	N	%	%
Landbouw	360	26,4	33,3
Dagloner	336	24,7	16,4
Dienstpersoneel	139	10,2	8,6
Textiel	219	16,1	17,5
Ambachten	192	14,1	13
Handel en vrije beroepen	84	6,2	4,5
Zonder	5	0,4	6,8
Onvermeld	27	2,0	

We willen ook even ingaan op de iets hogere verhouding voor de vrije beroepen en de handel. Als er al gegoeden waren die erin slaagden om hun kerngezonde zonen toch te laten afkeuren wegens een vermeende medische beperking, moet die praktijk in Oost-Vlaanderen beperkt gebleven zijn, vermits we geen extreme waarden optekenen.

⁹⁶ F. ROOSEMONT, 'De waarde van militieregisters', p.283.

⁹⁷ F. ROOSEMONT, 'De waarde van militieregisters', p.282.

TOM DE PAEPE

In 1846 zetten deze tendensen zich voort, vaak met een meer uitgesproken karakter. Het aandeel van de landbouwers daalde verder, zeker in vergelijking met de frequenties die teruggevonden werden voor heel Oost-Vlaanderen. Wat de dagloners betreft, luidt de conclusie net omgekeerd. Voorts steeg het aantal vermeldingen van conscrits die geen beroep uitoefenden met een veelvoud. Hoewel deze vaststelling maar op 26 gevallen gebaseerd is, is het aanemelijk om hier de kiem terug te vinden van het proces waarbij mensen met een beperking stilaan uit de boot vielen op de arbeidsmarkt. Deze opmerking krijgt nog meer betekenis als we kijken naar het type van beperking dat in deze categorie het sterkst vertegenwoordigd is, de mentale problemen. Van de 26 conscrits behoren er zeven tot deze categorie, een verhouding van 27%, terwijl mentale problemen in de onderzoekspopulatie slechts 6% uitmaken

Tabel 7: Beroepsstructuur onderzoekspopulatie, Oost-Vlaamse conscrits en Oost-Vlaanderen⁹⁹, 1846.

	Onderzoeks- populatie		Oost-Vlaamse conscrits	Oost- Vlaanderen ⁹⁸
	N	%	%	%
Landbouw	39	13,0	24,6	29,5
Dagloner	84	28,0	21,0	20,1
Dienstpersoneel	34	11,3	14,7	8,7
Textielsector	41	13,7	14,0	14,2
Ambachten	56	18,7	16,8	15,5
Handel en vrije beroepen	18	6,0	6,7	12,1
Zonder	26	8,7	2,2	-
Onvermeld	2	20,7		-

Bij de vergelijking van de twee periodes wordt duidelijk dat de spectaculaire achteruitgang van het aantal landbouwers vooral de groep zonder beroep, de dagloners, het dienstpersoneel en de ambachten ten goede kwam. Die laatste branche kon rekenen op een algemene toename doordat de vraag naar ambachtelijke producten steeg ten gevolge van de toenemende verstedelijking, de bevolkingsgroei en de beginnende industrialisatie¹⁰⁰.

Om een beter zicht te krijgen op deze verschuivingen kunnen we een onderzoek voeren naar de beroepsmobiliteit. In de registers van 1846 werd immers niet alleen het beroep van de conscrit vermeld, maar ook dat van de vader. Alle onderzoeken over dat onderwerp wijzen voor deze periode op een zeer

⁹⁸ In de cijfers werd geen rekening gehouden met mensen die geen beroep uitoefenden.

⁹⁹ F. ROOSEMONT, 'De waarde van militieregisters', p.287 en 289.

¹⁰⁰ F. ROOSEMONT, 'De waarde van militieregisters', p.288.

OOST-VLAAMSE MANNEN MET EEN HANDICAP

grote beroepsendogamie¹⁰¹. Dat patroon duikt eveneens op bij de conscrits met een fysieke of mentale beperking.

Het meest uitgesproken resultaat vinden we bij de landbouwers, waar net geen 79% van de zonen dezelfde weg opging. Dat is iets minder dan de 82,5% die F. Roosemont terugvond voor alle Oost-Vlaamse conscrits¹⁰². Vaders die als dagloner aan de slag waren, kregen merkkelijk minder navolging. 16% van hun zonen was in dienst, wat overeenstemde met de provinciale cijfers, waar maar liefst één op de vier zonen van dagloners hun beroepsloopbaan als knecht begon. Als we vermelden dat slechts vier vaders behoorden tot het dienstpersoneel, wordt meteen duidelijk dat het om een typische instapjob ging voor ongetrouwde jongemannen die op latere leeftijd opgegeven werd.

Bij de zonen van de ambachtsslui en de handelaars oefende een relatief hoog aantal zonen geen beroep uit, respectievelijk 12% en 21%. We veronderstellen dat het niet gaat om studenten, want van die groep hebben we in de registers enkele vermeldingen teruggevonden. Dat zou kunnen betekenen dat een jongeman met een beperking wiens vader tot de betere beroeps categorieën behoorde, sneller uit het arbeidscircuit stapte, mogelijk omdat er meer financiële ruimte was.

De arbeidsmobiliteit bleef dus eerder beperkt. Behalve voor de landbouw en de ambachten gaf onze onderzoekspopulatie zelfs blijk van een grotere endogamie dan gemiddeld. De meeste zonen met een fysieke beperking traden in de voetsporen van hun vader, de notoire uitzondering van het dienstpersoneel niet te na gesproken. Deze standvastigheid nuanceert enigszins de impact van de fysieke of mentale beperking op de verschuivingen in de beroepsactiviteiten (cf. infra). Een belangrijk deel van de verschuivingen op de arbeidsmarkt moet al gebeurd zijn bij de ouders van de conscrits van 1846, geboren in 1827.

We kunnen ons afvragen of het type beperking een invloed had op de beroepskeuze. Bij de landbouwers waren er relatief gezien minder problemen aan de onderste ledematen, maar de beperkingen aan de bovenste ledematen, de gestalte, het gehoor en mentale problemen scoorden duidelijk hoger. De weerhouden conscrits die werkten in de textielsector, werden opvallend minder met problemen aan de bovenste ledematen geconfronteerd, maar hadden des te meer te kampen met beschadigingen aan de onderste ledematen. We komen hetzelfde patroon opnieuw tegen bij de ambachten. Mensen met beper-

¹⁰¹ C. VANDENBROEKE, 'De keurlingenlijsten', pp.245-246; D. en R. CAZALS, 'Registres de conscription', p.334; F. ROOSEMONT, 'De waarde van militieregisters', p.290.

¹⁰² In de cijfers hebben we geen gegevens opgenomen van vaders waarvan het beroep onvermeld was of die reeds gestorven waren.

kingen aan de voeten en de benen prefereerden dus een zittend beroep boven een job die meer beweging vroeg. Omgekeerd konden ze het zich minder veroorloven om problemen te hebben aan de bovenste ledematen, omdat dat de kwaliteit van hun producten beïnvloedde. Deze gegevens suggereren dat fysieke beperkingen een zekere invloed hadden op de beroepskeuze. We mogen er echter geen determinerende relatie van maken, want zoals we gezien hebben bij de beroepsmobiliteit speelde vooral het vak van de vader een belangrijke rol.

In 1846 was het aantal conscripts met problemen aan de gestalte proportioneel gezien sterk toegenomen. Uit de gegevens van de onderzoekspopulatie blijkt echter dat geen enkele specifieke beroepscategorie daarvoor verantwoordelijk was, maar dat de stijging algemeen was. Wel was de aangroei meer uitgesproken bij het dienstpersoneel en de textielarbeiders. De sociaal-economische crisis van de eerste helft van de negentiende eeuw teisterde met andere woorden de hele bevolking. We kunnen zeggen dat de Oost-Vlamingen zich letterlijk krom moesten werken om het hoofd boven water te houden.

5.4 Het migratiegedrag

Dankzij de conscriptielijsten kunnen we het migratiegedrag van de weerhouden jongemannen reconstrueren, omdat we een aanduiding krijgen van de geboorte- en de woonplaats. Eerder in dit hoofdstuk kwamen we tot de conclusie dat in het begin van de negentiende eeuw onze onderzoekspopulatie nauwelijks afweek van de algemene urbanisatiegraad van rond de 22%, een situatie die in 1846 echter drastisch veranderd was. Op het hoogtepunt van de crisis bleek dat één op drie conscripts met een beperking (32%) in de stad terug te vinden was, terwijl die verhouding voor alle conscripts slechts 26,3% bedroeg. De vraag stelde zich of deze verschuiving naar de steden een gevolg was van een plattelandsvlucht, of dat autonoom-stedelijke factoren de hoofd-oorzaak waren.

OOST-VLAAMSE MANNEN MET EEN HANDICAP

Tabel 8: % migranten (woonplaats verschillend van geboorteplaats) per arrondissement in de onderzoekspopulatie, 1807-1809 en 1846, vergeleken met % migranten onder alle conscrits, 1805-1806 en 1846¹⁰³.

	1807-1809		1805-1806		1846		1846	
	N	% migrant	% migrant,	alle conscrits	N	% migrant	% migrant,	alle conscrits
Gent	477	20,1	16,2	130	19,2	16,5		
Oudenaarde	223	15,7	17,1	30	23,3	15,9		
Aalst	244	15,6	13,5	43	4,7	9,3		
Dendermonde	134	17,2	16,0	23	4,3	8,8		
Sint-Niklaas	190	17,4	13,7	59	16,9	10,5		
Eeklo	94	18,1	21,3	15	6,7	13,0		
TOTAAL	1362	17,8	15,9	300	15,3	13,1		

Het valt onmiddellijk op dat onze populatie in de eerste periode steeds hogere waarden liet optekenen dan de volledige groep van conscrits, cijfers waar nota bene de gegevens van de conscrits met een beperking ingecalculeerd zijn. In feite zal de kloof dus nog iets groter geweest zijn. Het verschil bleef weliswaar beperkt en was doorheen de twee periodes vrij stabiel, rond de twee procent. Het is een nieuwe bevestiging van de vaststellingen die volgden uit de gegevens van de urbanisatie: we hebben te maken met een groep binnen de bevolking die blijkt geeft van een grotere mobiliteit, zonder evenwel sterk af te wijken van de cijfers van de andere jongemannen. Wanneer we voor 1846 een lager algemeen migratiecijfer optekenen, volgt onze onderzoekspopulatie deze trend volledig.

De conscrits met een fysieke of mentale beperking vertoonden ook wat de afstand van de migraties betreft een meer mobiel karakter. Ze gingen verhoudingsgewijs veel meer migreren buiten de arrondissementsgrenzen, vooral naar andere gebieden binnen de provincie en in één op de tien gevallen elders in België¹⁰⁴. In 1846 zette deze trend zich versterkt door. Het aandeel van de stedelijke migraties bleef echter beperkt tot 19% in de periode 1807-1809, en 26% in 1846. De stedelijke migratie kan dus niet exclusief ingeroepen worden ter verklaring van de stijging van de urbanisatiegraad die we teruggevonden hebben. Deze conclusie is niet alleen van toepassing op de bevolkingsgroep die hier wordt onderzocht, maar gaat op voor de volledige samenleving. Volgens M. Neven en I. Devos was in de periode van 1831 tot 1910 slechts 25% van de stedelijke aangroei te verklaren door migraties, en was het in eerste instantie het geboorteoverschot dat aan de basis lag van de aanwas in de steden¹⁰⁵.

¹⁰³ F. ROOSEMONT, *Sociaal-anthropometrische studie*, p.106 en p.110.

¹⁰⁴ F. ROOSEMONT, *Sociaal-anthropometrische studie*, p.108 en p.110.

¹⁰⁵ M. NEVEN en I. DEVOS, 'Breaking stereotypes', p.319.

TOM DE PAEPE

Wanneer we de migratie bekijken volgens de verschillende beroepsgroepen, vertonen de weerhouden conscrits die werkten als landbouwer een iets intenser migratiegedrag.

Tabel 9: % Migranten in elke beroepsgroep van de onderzoekspopulatie, opgesplitst per arrondissement, 1807-1809 en 1846, en bij alle Oost-Vlaamse conscrits, 1805-1806¹⁰⁶ en 1846¹⁰⁷.

BEROEP	1807-1809		1846	
	Onderzoeks- populatie	Provincie	Onderzoeks- populatie	Provincie
Landbouw	15,8	12,3	12,8	9,8
Dagloner	16,4	15,9	10,7	11,1
Dienstpersoneel	37,4	39,6	32,4	20
Textiel	12,3	12,0	12,2	12,5
Ambachten	14,1	19,6	16,1	12,5
Handel en vrije beroepen	26,2	18,7	11,1	17,6
Zonder	0,0	5,5	19,2	18,8
Onbekend	7,4		0,0	-

Meteen springt de sterke mobiliteit van het dienstpersoneel in het oog, een typisch fenomeen dat we ook bij alle conscrits vaststellen. De resultaten van de jongemannen met een beperking komen sterk overeen met die van alle conscrits uit dezelfde periode. De tewerkgestelden in de agrarische sector, de landbouwers en de dagloners, vertonen een iets sterkere mobiliteit dan het gemiddelde. Het is een nieuwe indicatie dat deze groep, die relatief gezien al beperkt in omvang was, heel hard getroffen werd door de sociaal-economische problemen. Anderzijds is de migratie in de andere crisissector, het textiel, normaal te noemen. Bij de ambachtslui met een beperking valt dan weer de honkvastheid op.

Een halve eeuw later is de migratie wat getemperd. Toch blijft onze onderzoekspopulatie blijk geven van een sterke mobiliteit, zeker wat het dienstpersoneel betreft. Daar blijft de terugval beperkt, terwijl we voor alle Oost-Vlaamse conscrits geconfronteerd worden met nagenoeg een halvering. De landbouwers met fysieke of mentale beperkingen migreren nog steeds meer dan het provinciale gemiddelde.

¹⁰⁶ F. ROOSEMONT, *Sociaal-anthropometrische studie*, p.109.

¹⁰⁷ F. ROOSEMONT, *Sociaal-anthropometrische studie*, p.106.

OOST-VLAAMSE MANNEN MET EEN HANDICAP

5.5 De lichaamslengte van conscrits met een fysieke of mentale beperking

In dit onderdeel onderzoeken we de gegevens waarvoor de conscriptieregisters wellicht het meest bekend zijn in de historiografie: de gegevens over de lengte van de lotelingen¹⁰⁸. Het uitgangspunt van deze benadering is dat de menselijke groei beïnvloed wordt door twee groepen van factoren: genetische en externe. Voor historici bieden deze laatste interessante perspectieven, omdat de impact van de sociaal-economische omstandigheden op de groei heel belangrijk was, en nog steeds is. Aspecten als het voedingspatroon, de huisvesting, de arbeidsomstandigheden, de gezinsgrootte en migratie spelen een rol¹⁰⁹. Voor het begin van de negentiende eeuw is het, gezien de ingrijpende sociale crisis, niet verrassend dat de verschillende lengte-indicaties een dalende trend vertonen.

Tabel 10: Overzicht van de gemiddelde lengte van de onderzoekspopulatie, 1807-1809, en van alle Oost-Vlaamse conscrits, 1805-1806¹¹⁰ (in m).

	1807-1809		1805-1806	A-B
	N	Gemiddelde (A)	Gemiddelde (B)	
Gent	464	1,615	1,658	-0,043
Oudenaarde	218	1,613	1,651	-0,038
Aalst	233	1,626	1,660	-0,034
Dendermonde	130	1,631	1,666	-0,035
Sint-Niklaas	180	1,618	1,662	-0,044
Eeklo	90	1,603	1,661	-0,058
TOTAAL	1315	1,618	1,659	-0,041

De cijfers uit tabel 10 spreken voor zich: gemiddeld genomen was een conscrit met een beperking vier centimeter kleiner dan de doorsnee loteling. We brengen in herinnering dat in het vergelijkingsmateriaal de hier onderzochte conscrits meegerekend zijn, zodat de kloof in de realiteit nog meer uitgesproken geweest moet zijn. Op arrondissementeel niveau blijft het beeld identiek, alleen valt het grote verschil in Eeklo op.

Binnen het Schelvedepartement waren conscrits met een fysieke of mentale beperking duidelijk kleiner. Als we echter vergelijken met gegevens uit de Anjou in Frankrijk, stellen we vast dat het gemiddelde uit die regio voor het jaar 1807, 1,612m, nog lager ligt dan het gemiddelde van de conscrits met een beperking uit Oost-Vlaanderen. Deze opmerking nuanceert de situatie in Oost-Vlaanderen, waar zelfs segmenten uit de bevolking die eerder klein

¹⁰⁸ Voor de jaren 1807-1809 stelden we vast dat de lengtegegevens op het niveau van de millimeters in 67% afgerond waren op het cijfer nul of vijf. In 1846 was hier-
nauwelijks sprake.

¹⁰⁹ G. DE COOMAN, *De levensstandaard*, pp.5-15 en pp.23-32.

¹¹⁰ F. ROOSEMONT, *Sociaal-anthropometrische studie*, p.141.

TOM DE PAEPE

waren, blijkbaar opgroeiden in betere leefomstandigheden dan elders in Europa en bovendien deel uitmaakten van een samenleving waar men traditioneel groter was¹¹¹.

Tabel 11: Overzicht van de gemiddelde lengte van de onderzoekspopulatie en alle Oost-Vlaamse conscrits, 1846¹¹² (in m).

1846	Onderzoekspopulatie		Alle conscrits	A-B
	N	Gemiddelde (A)	Gemiddelde (B)	
Gent	123	1,579	1,618	-0,039
Oudenaarde	17	1,640	-	-
Aalst	40	1,577	1,619	-0,042
Dendermonde	23	1,586	1,628	-0,042
Sint-Niklaas	56	1,593	1,626	-0,033
Eeklo	11	1,628	1,618	+0,010
TOTAAL	270	1,588	1,621	-0,033

Naarmate de Oost-Vlaamse crisis vorderde, ging de gemiddelde lengte achteruit, ook in de onderzoekspopulatie. De conscrits met een beperking waren nu gemiddeld genomen drie centimeter kleiner dan hun leeftijdsgenoten uit het begin van de negentiende eeuw, wat opmerkelijk genoeg betekent dat de kloof met alle conscrits geslonken was. De opvallende regionale verschillen moeten we vooral toeschrijven aan de vertekeningen door een hoog aantal ontbrekende vermeldingen en de beperkte omvang van de steekproef. Daarom moeten we de resultaten voor Oudenaarde en Eeklo met het nodige voorbehoud interpreteren. We moeten er ook rekening mee houden dat we in deze periode de fysieke weerslag terugvinden die de Napoleontische conscriptie had aangericht. Het Franse leger had heel wat gezonde en grote mannen definitief weggedraineerd uit de bevolking, waardoor relatief gezien meer kleine mannen op de huwelijksmarkt aanwezig waren¹¹³.

Vooral problemen aan de onderste ledematen en de bouw van het bovenlichaam hingen samen met een kleine gestalte. Zij lagen steevast op of onder het gemiddelde. Van deze groepen kun je dat verwachten, want het gaat vaak om vergroeiingen van de benen of de ruggengraat. De personen met beperkingen aan de bovenste ledematen scoorden daarentegen altijd twee tot drie centimeter hoger.

¹¹¹ J.-P. BOIS, 'Anthropologie', p.615. Binnen het departement van de Anjou waren er echter grote verschillen tussen de rijke en de arme kantons. De uiterste waarden bedroegen 1,583m in het kanton Vihiers, tegenover 1,651m in het kanton Ponts-de-Cé. De auteur wijst vooral op de impact van de sociaal-economische omgeving, eerder dan op genetische factoren die ook een rol speelden.

¹¹² F. ROOSEMONT, *Sociaal-anthropometrische studie*, p.159.

¹¹³ C. VANDENBROEKE, 'De keurlingenlijsten', p.263; J.-P. ARON, 'Taille, maladie et société: essai d'histoire anthropologique', in: J.-P. ARON, P. DUMONT en E. LE ROY LADURIE (E.), *Anthropologie du conscrit*, p.197.

OOST-VLAAMSE MANNEN MET EEN HANDICAP

De invloed van de beroepsactiviteiten was alleszins belangrijker dan de aard van het type beperking. De uiteenlopende waarden van de onderzoekspopulatie volgen vrij constant de patronen die teruggevonden werden bij alle Oost-Vlaamse conscrits, weliswaar met een constante marge van een viertal centimeter.

Tabel 12: Gemiddelde lengte per beroepsgroep, onderzoekspopulatie, 1807-1809 en alle conscrits, 1805-1806¹¹⁴ (in m).

1807-1809	Onderzoekspopulatie		Alle conscrits	A-B
	N	Gemiddelde (A)	Gemiddelde (B)	
Landbouw	348	1,632	1,666	-0,034
Dagloner	327	1,612	1,653	-0,041
Dienstpersoneel	137	1,604	1,651	-0,047
Textiel	215	1,608	1,649	-0,041
Ambachten	187	1,617	1,660	-0,043
Handel en vrije beroepen	78	1,644	1,680	-0,036
Zonder	4	1,580	1,651	-0,072
Onbekend	19	1,594	-	-

In onze onderzoekspopulatie vinden we de textielarbeiders, het dienstpersoneel en de dagloners onderaan terug, net zoals op het provinciaal niveau, op de voet gevolgd door de ambachtslui. Het beste resultaat is weggelegd voor de groep van handelaars en vrije beroepen, zodat we in beide steekproeven kunnen spreken van een sociaal-professionele differentiatie. Maar zelfs als we er van uitgaan dat sommige beroepsgroepen een slechtere groei doormaakten, bijvoorbeeld door het vele zittende werk, blijft de vaststelling dat er een structurele kloof gaapt tussen de door ons weerhouden conscrits en alle conscrits, zeker als we naar de situatie in 1846 kijken.

Tabel 13: Gemiddelde lengte per beroepsgroep, onderzoekspopulatie en alle conscrits, 1846¹¹⁵ (in m).

1846	Onderzoekspopulatie		Alle conscrits	A-B
	N	Gemiddelde (A)	Gemiddelde (B)	
Landbouw	36	1,606	1,644	-0,038
Dagloner	76	1,595	1,598	-0,003
Dienstpersoneel	32	1,625	1,612	+0,013
Textiel	37	1,542	1,6	-0,058
Ambachten	53	1,567	1,626	-0,059
Handel en vrije beroepen	16	1,634	1,655	-0,021
Zonder	18	1,566	1,61	-0,044
Onbekend	2	1,655	-	-

¹¹⁴ F. ROOSEMONT, *Sociaal-anthropometrische studie*, p.138.

¹¹⁵ F. ROOSEMONT, *Sociaal-anthropometrische studie*, p.157.

Zo merken we dat de textielarbeiders zes centimeter minder groot waren dan in 1807-1809, de ambachtslui liefst vijf centimeter. Ook bij de landbouwers was het verschil uitgesproken, zo'n twee tot drie centimeter. Zelfs de grootste mannen in de bevolking, uit de categorie handel en vrije beroepen, moesten een centimeter inleveren. De enige uitzondering vormde het dienstpersoneel, dat binnen onze onderzoekspopulatie door zijn stijging een unieke plaats inneemt. Een logische verklaring voor deze evolutie hebben we echter niet.

In dit onderzoek zijn we al ingegaan op de urbanisatiegraad van onze onderzoekspopulatie. We hebben in dat verband de impact van Gent aangegeven, een stad waar de leefomstandigheden veel te wensen over lieten. Deze vaststelling vertaalt zich in een uitgesproken daling van de gemiddelde lengte van de conscripts met een beperking die leefden in steden, van 1,619m in de periode 1807-1809 naar 1,565m in 1846. Deze daling wordt nog meer in de verf gezet als we vergelijken met de evolutie op het platteland. Daar was het verlies beperkter, van 1,618m naar 1,598m. Aangezien de stedelijke migratie vrij gering bleef, kunnen we concluderen dat het leven in de stad dermate ongezond was dat men niet alleen een grotere kans had op ziekte, maar ook om fysieke beperkingen op te lopen of te ontwikkelen.

6. De levenslooplanalyse van de conscripts met een beperking van de jaren 1807-1809 uit het arrondissement Oudenaarde

Dankzij het onderzoek van de conscriptieregisters hebben we een goed beeld gekregen van de positie van onze onderzoekspopulatie in het Oost-Vlaanderen van de negentiende eeuw. Het plaatje blijft echter beperkt tot het moment dat de geselecteerde mannen twintig jaar oud waren. In deze paragraaf zullen we door een levenslooplanalyse trachten een idee te vormen hoe ze het er in de verdere loop van hun leven vanaf brachten. We beperken ons tot een analyse van het huwelijks- en overlijdensgedrag.

Deze onderzoeksmethode mag de laatste jaren op een groeiende belangstelling rekenen, hoewel het een vrij arbeidsintensieve techniek is. De kosten moeten echter gezien worden tegenover de baten, en die zijn niet gering. De levenslooplanalyse is gegroeid als antwoord op de kritiek dat de traditionele demografische concepten van de levenscyclus en de gezinscyclus onvoldoende diepgang boden. In de nieuwe aanpak gaat de aandacht meer naar de individuele gebeurtenissen en keuzen. Het ultieme doel is zichtbaar te maken in welke mate actoren door hun sociale omgeving beïnvloed zijn in hun handelen, maar tegelijkertijd ook zelf bijdragen aan verandering van die omgeving¹¹⁶.

¹¹⁶ J. KOK, 'Transities en trajecten. De levenslooplanalyse in de sociale geschiedenis', *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis*, 26 (2000), p.310.

OOST-VLAAMSE MANNEN MET EEN HANDICAP

De gegevens over de individuele keuzes van de personen in de onderzoekspopulatie worden op drie niveaus bestudeerd. Eerst en vooral wordt onderzocht wat de verschillen in de tijd zijn binnen de groep, ten tweede wat de verschillen zijn met de collectiviteit van het geboortecohort in kwestie en tot slot worden de resultaten ook afgewogen tegenover de historische context.¹¹⁷

Voor dit onderdeel van de scriptie hebben we ons geconcentreerd op de conscrits die geboren waren of die woonden in het arrondissement Oudenaarde, zoals dat bestond in de periode 1807-1809. De mannen zelf waren geboren in 1787-1789, dus nog in het Ancien Régime. In totaal hebben we voor 333 personen een onderzoeksfiche opgesteld. Daarvan hebben we geprobeerd de huwelijks- en overlijdensdata te achterhalen in de registers van de burgerlijke stand, bewaard op microfilms in het rijksarchief van Beveren-Waas. Bij conscrits die gemigreerd waren hebben we de registers van zowel de geboorte- als woonplaats doorzocht, tenzij die zich buiten de grenzen van het arrondissement bevonden. Wanneer we een individu niet terugvonden in de woon- of de geboorteplaats, hebben we niet verder gezocht in andere lokaliteiten. We weten immers niet in welke richting de persoon in kwestie vertrokken is, wat neerkomt op het spreekwoordelijk zoeken naar de speld in de hooiberg. Dat betekent dat de resultaten vooral gebaseerd zijn op het stabiele deel van de onderzoekspopulatie, een gegeven dat we niet uit het oog mogen verliezen bij de bespreking van de onderzoeksresultaten.

Tabel 14: Overzicht van de resultaten van het onderzoek naar de levensloopanalyse.

Onderzocht		333	%
Teruggevonden	onvolledig	52	15,6%
	- <i>gehuwd</i>	29	
	- <i>gestorven</i>	23	
	volledig	158	47,4%
Niet gevonden		123	36,9%

Op het vlak van de verschillende categorieën van fysieke beperkingen waren de frequenties bij teruggevonden conscrits heel gelijklopend met wat we teruggevonden hebben voor het hele arrondissement Oudenaarde. Opvallend is dat de niet-gevonden conscrits al meer gemigreerd waren op hun twintigste: 35% was al eens van woonplaats veranderd, tegenover 11% bij diegenen waarvan we enige informatie hebben teruggevonden.

Op het vlak van de beroepsgegevens bleek de steekproef minder representatief uit te vallen. De frequenties liepen vrij gelijk in het geval van de land-

¹¹⁷ A. DEVRIEZE en E. VANHAUTE, 'The life-courses of 33 women cotton workers in Ghent around 1900', *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, 31 (2001), p.577.

bouwers, dagloners en ambachten. Bij het dienstpersoneel lagen de resultaten te laag, wat niet mag verwonderen gezien de sterke mobiliteit van deze groep. We zijn geneigd om dezelfde reden in te roepen voor de ondervertegenwoordiging van de handelaars en de vrije beroepen. Bij de textielsector bemerkten we een ruime oververtegenwoordiging. Ook tegenover de beroepsbevolking uit het arrondissement Oudenaarde was de steekproef afwijkend.

6.1 Het huwelijksgedrag

In het hoofdstuk over de historische situering zijn we uitgebreid ingegaan op de gevolgen van de sociaal-economische crisis op het huwelijksgedrag. In een poging om de ellende weg te houden, ging de bevolking het huwelijk steeds meer uitstellen. Op het moment dat onze onderzoekspopulatie op de huwelijksmarkt kwam, was er echter sprake van het voortzetten van het stabiel patroon uit de achttiende eeuw om voor de vrouw rond haar zesentwintigste te huwen. Bij de mannen was er zelfs een daling van ongeveer 29 naar 27 jaar, waarin we waarschijnlijk de effecten van de conscriptie herkennen. Die zorgde er immers voor dat de overcapaciteit op de arbeids- en huwelijksmarkt verminderde¹¹⁸.

Voor onze onderzoekspopulatie bekomen we cijfers die nagenoeg perfect in de lijn liggen van de normale waarden.

Tabel 15: Eerstehuwelijksleeftijd van conscripts met een beperking en hun echtgenotes, eerste helft negentiende eeuw (N=130).

leeftijd man		leeftijd vrouw	
modus	24	modus	22
mediaan	27	mediaan	25
gemiddelde	28,6	gemiddelde	26,5

Bij een onderzoek naar de socio-professionele milieus van beide partners worden we geconfronteerd met een dominantie van de textielsector, waarin de overgrote meerderheid van de vrouwen aan de slag is. Enkel in de categorieën textiel, landbouw en handel en vrije beroepen vinden we uitdrukkelijke sporen terug dat er binnen de beroepsgroep gehuwd werd.

Op het eerste gezicht vertoont onze onderzoekspopulatie weinig verschillen met de gewone bevolking wat het huwelijksgedrag betreft. Als we echter een opsplitsing doorvoeren volgens het type beperking, blijken we toch te kunnen differentiëren. Als we vergelijken met de frequenties van de types beperkingen in het arrondissement Oudenaarde, blijken de conscripts met problemen aan de onderste en bovenste ledematen het best in de markt gelegen te hebben. Bij de andere categorieën liggen de aandelen gelijk, behalve bij personen met een mentale beperking. Slechts een persoon uit deze groep is in het huwe-

¹¹⁸ I. DEVOS, 'Marriage and economic conditions', p.105.

OOST-VLAAMSE MANNEN MET EEN HANDICAP

lijksbootje gestapt, en dan nog op heel late leeftijd, 44 jaar. De groep van conscrits met beperkingen aan de bovenste ledematen huwde daarentegen relatief snel in vergelijking met de andere categorieën, gemiddeld rond de leeftijd van 27. Eerder zagen we al dat zij ook bij de fysiek grootsten behoorden. Op basis van deze gegevens kunnen we besluiten dat deze mannen op de huwelijksmarkt iets positiever ontvangen werden dan de overige categorieën, misschien omdat hun handicap als minder problematisch beschouwd werd.

Als we kijken naar de invloed van het beroep op de huwelijksleeftijd, merken we opnieuw de traditionele patronen die we bij de rest van de bevolking terugvinden. Ook daar huwen de personen uit de textielsector en de ambachten relatief vroeg, terwijl de landbouwers en de dagloners lang wachten¹¹⁹. Op het vlak van de eerste huwelijksleeftijd speelt een fysieke beperking dus in mindere mate een rol en is het vooral het socio-professionele milieu dat van tel is.

Tabel 16: Huwelijksleeftijd per beroepscategorie van mannen met een beperking.

	N	Gemiddelde
Landbouw	31	30,5
Dagloner	28	30,4
Dienstpersoneel	4	28,3
Textiel	38	26,8
Ambachten	17	27,1
Handel	8	27,0
Zonder	0	-
Onbekend	4	29,8

6.2 De mortaliteit

De differentiële mortaliteit zoals die hier bekeken wordt, is nog steeds een weinig behandeld onderwerp in de historische demografie. Chris Vandebroek was één van de weinige auteurs in het Nederlandse taalgebied die een poging ondernam om, in zijn geval voor artsen, het sterfterisico te bepalen¹²⁰.

Als we alle gegevens uit onze steekproef (N=180) optellen, bekomen we een gemiddelde overlijdensleeftijd van 53,8 jaar. Dat hoge getal is geen verrassing, want we zijn vertrokken van een volwassen groep. Net als bij de gegevens over de eerste huwelijksleeftijd hebben we nagegaan of we een invloed konden ontdekken van de verschillende types van beperkingen. Echt structurele verschillen waren er echter niet, zelfs niet bij categorieën die een kleinere gestalte lieten optekenen, zoals de beperkingen aan de onderste ledematen.

¹¹⁹ I. DEVOS, 'Marriage and economic conditions', p.107.

¹²⁰ C. VANDENBROEKE, 'Differentiële sterfte tijdens de negentiende eeuw. Het sterfterisico van medici', *Bevolking en Gezin*, 2 (1982), pp.133-145.

TOM DE PAEPE

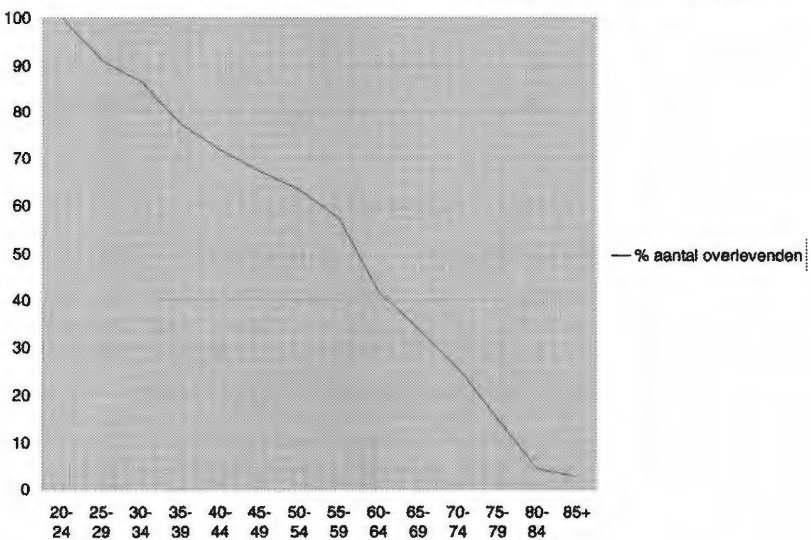
Pas als we de beroepsgroep als criterium hanteren, vinden we sporen van een echt differentieel sterfterisico. De ambachtslui stierven gemiddeld op hun zestigste, terwijl de dagloners gemiddeld tien jaar vroeger overleden. De resultaten van de landbouwers waren zelfs slechter dan die van de textielarbeiders, toch een groep die in de crisisjaren zwaar getroffen werd.

Tabel 17: Gemiddelde sterfteleeftijd per beroepsgroep.

	N	Gemiddelde
Landbouw	57	53,5
Dagloner	41	50,2
Dienstpersoneel	8	57,5
Textiel	39	54,9
Ambachten	25	60,4
Handel	6	42,5
Zonder	0	-
Onbekend	4	55

Gefundeerde uitspraken over het sterfterisico kunnen we slechts doen als we alle informatie over de overlijdens samenvatten in een grafiek die de evolutie van het aantal overlevenden in de tijd weergeeft. Daaruit kunnen we afleiden dat onze onderzoekspopulatie, net als de hele bevolking van Oost-Vlaanderen en Oudenaarde in het bijzonder, sterk heeft geleden onder de subsistentiecrisis in het midden van de eeuw. Grafiek 1 vertoont immers een opvallende knik in de leeftijdsgroep van 55 tot 60 jaar, net op het moment dat de personen uit de steekproef, geboren in de jaren 1787 tot 1789, het hoogtepunt van de sociaal-economische crisis doormaakten.

Grafiek 1: % Aantal overlevenden in de onderzoekspopulatie per leeftijdsklasse.

OOST-VLAAMSE MANNEN MET EEN HANDICAP

Als we de resultaten van de verwerking vergelijken met de levensverwachting van medici die in dezelfde periode leefden, stoten we op een vrij constante kloof van een tweetal jaar meer levenverwachting bij de artsen. Die liepen door hun professionele activiteiten een vrij groot risico, vooral in de leeftijdsgroep waarop onze populatie sneller inkrimpt ten gevolge van de sociaal-economische crisis. Dat zou kunnen verklaren waarom onze onderzoekspopulatie zo dicht bij de artsen in de buurt blijft als het over de levensverwachting gaat¹²¹.

7. Besluit

In dit onderzoek wilden we de hypothese testen dat het huidige sterke onderscheid tussen valide en invalide personen een vrij actuele constructie is, waarvan de wortels in de negentiende eeuw lagen. Toen kwamen mensen met een beperking steeds meer aan de zijlijn te staan doordat arbeidersproductiviteit steeds belangrijker werd, de traditionele verwantschapsbanden onder druk kwamen te staan en ze door de zich manifesterende artsen als 'invalide' bestempeld werden. Bovendien wilden we een beeld proberen schetsen van deze maatschappelijke groep dat verder ging dan het traditionele verhaal van marginalisering.

Uit de analyse van de conscriptieregisters kwam een dubbel beeld naar voor. Enerzijds hebben we sporen teruggevonden van het feit dat deze maatschappelijke groep vrij goed ingekapseld was in de samenleving. Vooral voor de periode van 1807 tot 1809 liepen de onderzochte parameters vrij gelijk aan wat teruggevonden werd in het onderzoek naar de volledige groep van conscripts. De urbanisatiegraad bijvoorbeeld was nagenoeg gelijk. De meeste conscripts met een fysieke beperking oefenden ook een beroep uit. Zelfs als er enkelen slechts pro forma een beroep hebben opgegeven, kan het beeld van de bedelende kreupele niet als algemene norm gehandhaafd blijven. De beroepskeuze was vaak ingegeven door wat de ouders deden, hoewel er ook sporen terug te vinden zijn dat de tewerkstelling afgestemd werd op de beperking. De gegevens over de nuptialiteit en de mortaliteit lieten eveneens zien dat een fysieke of mentale beperking minder invloedrijk was dan bijvoorbeeld het socio-professionele milieu.

Toch onderscheidde deze groep zich ook van de rest van de samenleving. Hun migratiegedrag was intenser en hun verplaatsingen gingen gemiddeld genomen ook verder. Bovendien waren ze structureel kleiner dan hun andere leeftijdsgenoten. Op professioneel vlak telden ze meer dagloners onder hun rangen, wat het mindere aantal landbouwers compenseerde.

¹²¹ C. VANDENBROEKE, 'Differentiële sterfte', pp.137-139.

Als we de crisis van de negentiende eeuw in het verhaal verwerken, blijkt deze sterk ingewerkt te hebben op onze onderzoekspopulatie. Het aantal landbouwers daalde nog verder, wat doet vermoeden dat diegenen met fysieke of mentale beperkingen in de overlevingsstrijd in de eerste helft van de negentiende eeuw relatief gezien minder gewapend waren om het hoofd boven water te houden. De sterke beroepsendogamie doet vermoeden dat de problemen vaak al in de generatie van de ouders opgedoken waren.

De weerhouden conscrits waren in de steden sterker aanwezig dan gemiddeld genomen voor de provincie, wat vooral op het conto van Gent en Sint-Niklaas kwam. De verklaring daarvoor moet hoofdzakelijk in autonome factoren gezocht worden. We stelden vast dat in 1846 de Oost-Vlaamse conscrits vaker afgekeurd werden voor problemen met de gestalte, zowel in de stad als op het platteland. We zagen daarin de gevolgen van het opdrijven van het arbeidsritme en de inschakeling van kinderen in het arbeidsproces. In de stad werd deze tendens nog versterkt door de vaak abominabele leefomstandigheden. Deze tendens werd bevestigd door de cijfers over de daling van de lichaamslengte, met soms verliezen tot zes centimeter.

Het meest opvallend was echter de opkomst van de conscrits met beperkingen die blijkbaar geen beroep uitoefenden. Zij hadden meer dan gemiddeld te kampen met mentale problemen, woonden meer in de steden en hun vaders behoorden vooral tot de ambachten en de vrije beroepen. Dat toont aan dat naar het midden van de eeuw toe het niet meer ongebruikelijk was voor mensen met een mentaal of fysiek probleem om niet meer actief te zijn op de arbeidsmarkt, net wat het theoretisch model vooropstelde. De negentiende eeuw vormde daarmee een onherroepelijk keerpunt, want daar lag de basis van de maatschappelijke tweedeling tussen valide en invalide personen, een tweedeling die tot vandaag doorwerkt, ook in de geesten van historici. Onterecht, zo blijkt meer en meer.